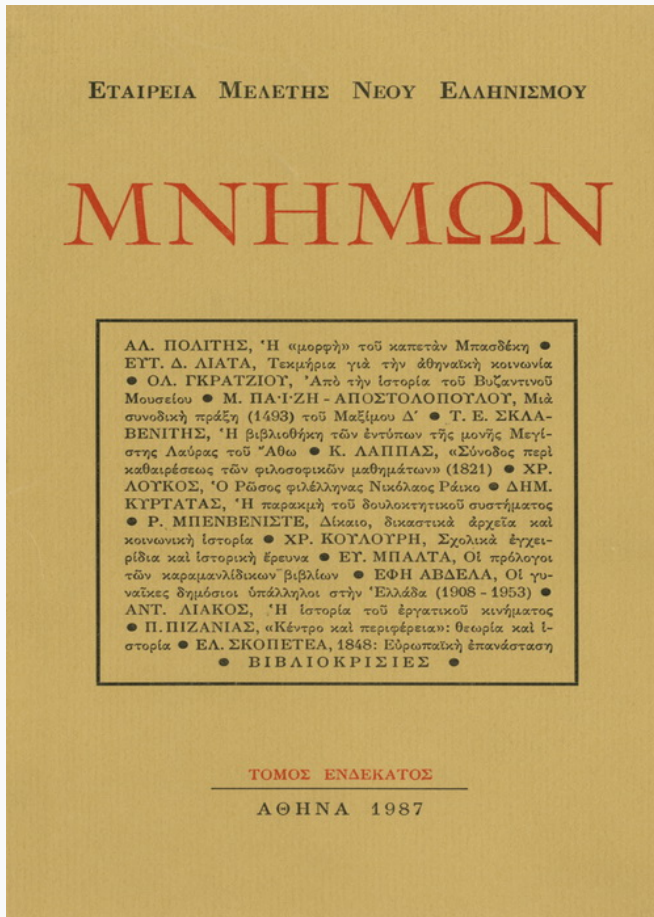

Μνήμων

Τόμ. 11 (1987)

ΠΑΤΡΙΑΡΧΙΚΗ ΣΥΝΟΔΟΣ "ΠΕΡΙ ΚΑΘΑΙΡΕΣΕΩΣ ΤΩΝ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΩΝ ΜΑΘΗΜΑΤΩΝ" ΤΟΝ ΜΑΡΤΙΟ ΤΟΥ 1821

ΚΩΣΤΑΣ ΛΑΠΠΑΣ

doi: [10.12681/mnimon.240](https://doi.org/10.12681/mnimon.240)

Βιβλιογραφική αναφορά:

ΛΑΠΠΑΣ Κ. (1987). ΠΑΤΡΙΑΡΧΙΚΗ ΣΥΝΟΔΟΣ "ΠΕΡΙ ΚΑΘΑΙΡΕΣΕΩΣ ΤΩΝ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΩΝ ΜΑΘΗΜΑΤΩΝ" ΤΟΝ ΜΑΡΤΙΟ ΤΟΥ 1821. *Μνήμων*, 11, 123–153. <https://doi.org/10.12681/mnimon.240>

ΚΩΣΤΑΣ ΛΑΠΠΑΣ

ΠΑΤΡΙΑΡΧΙΚΗ ΣΥΝΟΔΟΣ “ΠΕΡΙ ΚΑΘΑΙΡΕΣΕΩΣ
ΤΩΝ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΩΝ ΜΑΘΗΜΑΤΩΝ,,
ΤΟΝ ΜΑΡΤΙΟ ΤΟΥ 1821

Μιά μαρτυρία τοῦ Κων. Οἰκονόμου

Εἶναι γνωστὸς οἱ συνέπειες ποὺ εἶχε γιὰ τὸν χριστιανικὸ πληθυσμὸ τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἡ ἔκρηξη τῆς Ἐπανάστασης τοῦ 1821 στὶς παραδου-νάβιες Ἡγεμονίες καὶ τὴν Πελοπόννησο. Σύγχρονα καὶ μεταγενέστερα χρο-νικὰ περιγράφουν λεπτομερῶς, μέρα μετὰ τὴν μέρα, τὶς συλλήψεις, τὶς ἐξορίες, τὶς σφαγὲς καὶ τὰ ἄλλα βίαια μέτρα ποὺ ἐφάρμοσαν οἱ τουρκικὲς ἀρχές, ἀπὸ τὸν Μάρτιο τοῦ 1821, ἐναντίον τῶν Ἑλλήνων¹. Τὰ περιστατικὰ αὐτὰ πῆ-ραν τὴ θέση τους ἀργότερα στὴν ἱστοριογραφία τῆς Ἐπανάστασης, διανθι-σμένα, ὅπως ἦταν φυσικὸ, μετὰ πολλὰς ἀνεκδοτολογικὰς λεπτομέρειες, ποὺ δὲν ἀποδίδουν πάντα τὸ κλίμα τῆς ἐποχῆς καὶ ἰδιαίτερα τὶς συλλογικὲς καὶ προ-σωπικὲς στάσεις τῶν ἀνθρώπων ἀπέναντι στὰ γεγονότα.

Σκοπὸς τῆς ἐργασίας αὐτῆς εἶναι νὰ παρουσιάσει καὶ νὰ σχολιάσει μιὰ ἀκόμη, ἄγνωστη σχετικὴ μαρτυρία. Πρόκειται γιὰ μιὰ ἐπιστολὴ τοῦ Κων-σταντινοῦ Οἰκονόμου², αὐτόπτη μαρτυρία τῶν γεγονότων. Εἶναι γραμμμένη

1. Ἀπὸ τὰ χρονικὰ ποὺ περιγράφουν τὰ γεγονότα καὶ τὸ κλίμα τῆς ἐποχῆς ση-μειῶν τὰ ἀκόλουθα: Κ. Οἰκονόμος, «Ἐπιτόμημα ἱστορικῶν τῶν ἀρχῶν τῆς ἐλληνικῆς Ἐπαναστάσεως», δημοσιευμένον ἐν τῷ *Σωζόμενα Φιλολογικὰ Συγγράμματα Κωνσταντινοῦ καὶ πρεσβυτέρου Οἰκονόμου τοῦ ἐξ Οἰκονόμων*, τ. Α', Ἀθήνα 1871, σ. 370 - 377. «Χει-ρόγραφον τοῦ 1821 ἔτους», *Πανόραμα* 14, 1863 - 64, σ. 199 - 205 (ἀναδημοσιεύτηκε στὸ Γ.Γ. Παπαδόπουλος - Γ.Π. Ἀγγελόπουλος, *Τὰ κατὰ τὸν αἰὸδιμον πρωταθλητὴν τοῦ ἱεροῦ τῶν Ἑλλήνων ἀγῶνος τὸν πατριόσχηρον Κωνσταντινουπόλεως Γρηγόριον τὸν Ε'*, τ. Β', Ἀθή-να 1866, σ. 123 - 136). Μαριέττα Μινώτου, «Ἄγνωστο ἡμερολόγιον τῶν ἀρχῶν τῆς Ἐπα-ναστάσεως τοῦ 1821», *Ἑλληνικά* 3, 1930, σ. 471-484. Κώστας Ν. Τριανταφύλλου, *Ἡ βυζαν-τινὴ οἰκογένεια Χαιρέτη καὶ τὸ ἐν Πάτραις ἀρχεῖον της*, Πάτρα 1962, σ. 48 - 52, ὅπου δημοσιεύεται ἡμερολόγιον τοῦ Κυρ. Χαιρέτη ἀπὸ τὴν Κωνσταντινουπόλιν. «Ἀνεκδοτος ἐκ-θεσις ἐπισήμου καὶ αὐτόπτου ὁμογενοῦς», δημοσιευμένη στὸ Γ.Γ. Παπαδόπουλος - Γ.Π. Ἀγγελόπουλος, *ὁ.π.*, σ. 118 - 123. — Λεπτομερεῖς καταλόγους τῶν Ἑλλήνων ποὺ θανατώθηκαν, φυλακίστηκαν ἢ ἐξορίστηκαν ἀπὸ τὸν Μάρτιο τοῦ 1821 βλ. στὸ Ἡλίας Φω-τεινός, *Οἱ ἄθλοι τῆς ἐν Βλαχίᾳ ἐλληνικῆς Ἐπαναστάσεως τὸ 1821 ἔτος*, Λεβίδια 1846, σ. 102 - 105 καὶ πρωτοσύγκελλος Ἀθηναγόρας, «Μερικὰ εὐγλωττα κωνδύλια ἀπὸ τοὺς πα-τριαρχικὸς κώδικας», *Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια* 40, 1920, σ. 195 - 197.

2. Βρίσκεται στὸ Ἀρχεῖον Οἰκονόμου τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν (Κέντρο Ἐρεῦνης τοῦ Μεσαιωνικοῦ καὶ Νέου Ἑλληνισμοῦ), φάκ. XVIII, ἀρ. 2. Ἡ ἐπιστολὴ εἶναι γραμμμένη ἐν φύλλῳ διαστ. 25x20,5 ἐκ. Τὸ κάτω ἀριστερὸ μέρος της ἔχει ὑποστεί φθορὰς ἀπὸ τὸ χρόνο, μετὰ ἀποτέλεσμα τῆς δημιουργίας χασμάτων. Στὴ δημοσίευσή τῆς ἐπιστολῆς ποὺ ἀκο-λουθεῖ τὰ χασμάτα δηλώνονται μετὰ ἀγκύλες.

στην Ὀδησσό τὸν Σεπτέμβριο τοῦ 1821 καὶ ἀπευθύνεται στὸν ἀδελφό του Στέφανο, πὺ τὴν ἐποχὴ αὐτὴ βρίσκεται στὴν Τεργέστη. Ἐν καιὶ γραμμένη ἀρκετοὺς μῆνες ἀργότερα, ἡ ἐπιστολὴ αὐτὴ περιγράφει μὲ ἐξαιρετικὴ ἀμεσότητα τὸ κλίμα πὺ ἐπικρατοῦσε στὴν Κωνσταντινούπολη τὸν Μάρτιο καὶ τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1821 καὶ τὶς προσωπικὲς περιπέτειες τοῦ ἐπιστολογράφου, ἕως ὅτου κατορθώσει νὰ διαφύγει στὴν Ὀδησσό. Τὸ ἐνδιαφέρον ἕμως τῆς ἐπιστολῆς δὲν ἔγκειται τόσο στὶς περιγραφὰς αὐτές, ἀλλὰ κυρίως στὸ ὅτι μᾶς ἀποκαλύπτει καὶ ὀρισμένες ἄλλες, ἄγνωστες πτυχὰς τῶν γεγονότων. Τῇ στιγμῇ ἀκριβῶς πὺ ἔχει ἀρχίσει νὰ ἀπλώνεται τὸ κύμα τῆς βίας ἐναντίον τοῦ χριστιανικοῦ πληθυσμοῦ, οἱ συντηρητικὰς δυνάμεις τῆς Κωνσταντινούπολης καταδικάζουν γιὰ μιὰ ἀκόμη φορὰ τὴ φιλελεύθερη σκέψη καὶ καταγγέλλουν ἀνοιχτὰ τοὺς προοδευτικὸς διανοούμενους ὡς συνυπεύθυνους γιὰ τὸ κίνημα τῆς ἀποστασίας.

Πρὶν προχωρήσουμε ἕμως, ἄς δώσουμε τὸ λόγο στὸν ἐπιστολογράφου μας Κ. Οἰκονόμο. Τὰ γεγονότα εἶναι ἀκόμη νωπὰ στὴ μνήμη του καὶ, τὸ κυριότερο, ἀπαλλαγμένα ἀπὸ ἐξωραϊσμοὺς καὶ ἀποσιωπήσεις πὺ ἐπέβαλαν μεταγενέστερες σκοπιμότητες.

φ. 1^α φίλτατε καὶ πολυπόθητε αὐτάδελφε !

17 : Σεπτεμβρ. 1821 : ἐξ Ὀδησσοῦ.

Μὲ δάκρυα χαρὰς ἀνέγνωσα καὶ μυριάκις κατεφίλησα τὴν ἀπὸ 5 : Αὐγούστου ἐκ Βενετίας ἐπιστολὴν Σου. Εἰς ποίαν λύπην ἤμην βεβουλισμένος πέντε ὅλους καὶ ἡμισὺν μῆνα, μηδὲν εἰδὼς βέβαιον περὶ σοῦ ! Δόξα τῷ Σωτῆρι τῶν ὅλων τῷ διασώσαντι πᾶσαν τὴν οἰκογένειάν μου ὑμῆ. τὰ δ' ἄλλα θέλει τὰ οἰκονομήσει ἢ Πανάγαθος αὐτοῦ Πρόνοια. Ἐγὼ σὲ ἔγραψα ἐντεῦθεν διὰ Τεργέστης συγχρὰς ἐπιστολάς. Διὰ τοῦ Ῥώτα, τὸν ὁποῖον ὑπελάμβανον εἰς Τεργέστην, διὰ τοῦ Ζωγράφου, καὶ ἐσχάτως διὰ τοῦ Κατράρου καὶ Σιν. σὲ ἔστειλα δύο γράμματά μου, παρακαλῶν τὸν φίλον νὰ τὰ διευθύνῃ τὸ μὲν διὰ Ζακύνθου, τὸ δὲ διὰ Κορυφῶν εἰς τὰ Κύθηρα, ὅπου μ' ἔγραφεν ὁ Κούμας ὅτι διεσώθης. Εἰς ταύτας μου τὰς ἐπιστολάς σὲ ἐξιστοροῦσα συντόμως τὰ κατ' ἐμέ. Δὲν ἠξέυρω ἂν ἔλαβες κάμμίαν. διὰ τοῦτο σὲ γράφω κατ' ἐπιτομὴν τὰ συμβεβηκότα μου.

Μετὰ τὴν κάθειρξιν τοῦ ἀειμνήστου καὶ ἀοιδίμου Γέροντος Ἐφέσου ἐσεχεδιάσθη εἰς τὴν ὅποιαν σ' ἔγραψα μετὰ τῆς κυρίας Δομνίτσης εἰς τὰ ἐνταῦθα ἀναχώρησίς μου. Ἄλλ' ἔπρεπεν ἐν ταῦτῳ νὰ συναναχωρήσῃ καὶ ὁ ἀειμνήστος Προΐγκλητῆς Κωνσταντίνος Μουρούζης, διότι ἂν ἔμενον ἐκινδύνευεν. Ἐπέισθη ὁ μακαρίτης καὶ ἠγωνίζετο νὰ πείσῃ τὴν δύσπειστον Μητέρα καὶ τὸν ἄκριτον Μανρογορδάτον τὸν Χάτμανον καὶ σύμβουλόν

τον. Ἄλλ' ἐν τῷ μεταξὺ παρήχεται ὁ καιρός, καὶ τὰ πράγματα ἐτραχύνοντο. Ἐτραχύνοντο δὲ καὶ οἱ ἐχθροί. Πολλοί τινες τῶν ἀρχόντων τοῦ Σουτσιακοῦ κόμματος κατεφέροντο κατὰ τοῦ ἀοιδίμου Ἐφέσου ἐν ᾧ ἦτον φυλακωμένος. Μεταξὺ τῶν ἄλλων τῶν διασπειρομένων κατηγοριῶν μία ἦτον, καὶ ὅτι ἦτον ἔξαρχος καὶ προστάτης τῶν κ α ρ μ π ο - ν ἄ ρ ι δ ω ν, τῶν ὁποίων πρῶτιστοι εἶναι οἱ πεπαιδευμένοι. Ἐδῶ τὸ μὲν ἔμῳ ὄνομα ἐσιωπάτο διὰ χάριν καὶ φόβον τοῦ Διερμηνέως Μουρούζη. Περιεσύρετο δὲ τὸ τοῦ Κούμα. Ὁ ἀρχιεὺς Ἰλαρίων ὁ Σιναΐτης ἦτον ὁ κήρυξ, τὸν ὁποῖον μίαν ἐξ ἐκείνων τῶν πολυστενάκτων ἡμερῶν ἀπαντήσας εἰς τοῦ Πειζαδὲ Γιάγκου τοῦ Καλλιμάχη κατεφόρτωσα μὲ τοὺς δριμυτάτους ἐλέγχους, ἔξαρον τῶν πάντων γινόμενον. Τελευταῖον συγκροτεῖται σύνοδος περὶ καθαιρέσεως τῶν φιλοσοφικῶν μαθημάτων. καὶ ὅτι ὁ Κούμας πρέπει νὰ παραδειγματισθῇ ὡς διασείρον ἀποστατικὰ φρονήματα. Εἰς τὴν σύνοδον μετὰ τοῦ ἀειμνήστου Διερμηνέως παρευρέθη καὶ ἐγώ. Μὴ δυνηθεὶς νὰ ὑποφέρω τοῦ μακαρίτου Θεσσαλονίκης, καὶ τοῦ ἀναξίως ζῶντος Χαλκηδόνας τὰς κατὰ Κοραῆ καὶ τῶν ὀπαδῶν του !! ἕβρεις, ἐξέβρασα χολήν. Ἐλάλησα τόσα, καὶ τοιαῦτα, ὥστε ὁ μακαρίτης ὁ Πατριάρχης καὶ ἄκων καὶ ἐκὼν στραφεὶς ἤλεγξε τοὺς Ἀρχιερεῖς, ὅτι δὲν πρέπει ὀνοματωδῶς εἰς τοιοῦτους καιροὺς νὰ κατηγορῶσιν ἄνδρας πεπαιδευμένους, εἰ δὲ μή, εἶναι ἄξιοι νὰ θεωρῶνται ὡς φονεῖς. Ἐπειτα στρέψας πρὸς με τὸν λόγον νῆσυχασε, οἰκονόμη, μὲ εἶπεν, καὶ ἐγὼ δίδω εἶδησιν τὸν Κούμαν νὰ ἀναχωρήσῃ ἀπὸ τὴν Σμύρνην καὶ ὁ Βενιαμὴν μαζί, διότι δὲν συμφέρουν τὰ φιλοσοφικά. Ἐν τούτοις ἤλθε καὶ ὁ Σκαρλάτβοντας, καὶ ἐδιωρίσθησαν τὰ γράμματα πρὸς τὸν Σμύρνης. Διελύθη ἡ Σύνοδος, καὶ εὐθὺς ἀπεσταλμένος τῆς Πόρτας ζητεῖ τὸν Θεσσαλονίκης, τὸν Τουρνόβου καὶ τὸν ἀειμνήστου Ἀδριανουπόλεως, τοὺς ὁποίους καὶ ἀπήγαγεν εὐθὺς. Ἐγὼ δὲ ἀναβὰς εἰς Θεραπεῖα περιέμενον τὸν Δραγουμάνον διὰ νὰ ἀποφασίσῃ τὴν ἀναχώρησιν. Ἐν τούτοις ἠνοιόντο κρυφίως τὰ γράμματα, διὰ τοῦτο ἀφ' οὗ τὸ ἔμαθα ὕστερον δὲν σ' ἔγραψα τι λεπτομερέστερον, καὶ σ' ἔγραψα νὰ μὴ με γράφης τίποτε. (Πῶς διεσώθη εἰς χεῖράς μου χωρὶς νὰ ἀνοιχθῇ ἢ ἐπιστολῇ εἰς τὴν ὁποίαν μὲ περιέκλειες τὴν τοῦ Φραγκίσκου, καὶ ἢ ἄλλη εἰς τὴν ὁποίαν ἔγραφε κάποιον ὑποπτα ὁ Πετράκης Ὁμηρος! ἦτον ἔλεος τῆς θεῆς ἀγαθότητος). Ἐξηγοῦσε δὲ τὰς ἐπιστολάς ὁ Προδότης τοῦ γένους Ἀσημάκης, ὁ κατὰ δυστυχίαν Πελοποννήσιος. Ἐξηγεῖς τώρα φίλτατε τὴν ἀμηχανίαν μου μὲ τὴν ὁποίαν σ' ἔγραψα τὴν τελευταίαν ἐκ Θεραπειῶν ἐπιστολήν. Ἐν τούτοις ἐξαιφνης αὐτόγραφος προσταγὴ τοῦ Σουλτάνου νὰ καταβῶσιν ὅλοι οἱ Προύχοντες τοῦ γένους εἰς τὸ Φανάριον ἐκ τῶν χωρίων αὐθημερόν. Κατέβην λοιπὸν καὶ ἐγὼ μετὰ τῆς Δομνίτσας καὶ τῆς οἰκίας τοῦ Διερμηνέως, ἀφή-

σας ἐν σενδοῦκι γεμάτων εἰς Βιούκδερε (εἰς τὴν οἰκίαν τῆς Δομνίτζας) μὲ πολλὰ καὶ καλὰ μου πράγματα, ἀσημικὰ διὰ τὴν οἰκίαν, τρία σιάλια ἀξιόλογα, ὠρολόγια, γοῦνες κτλ. καὶ πολλὰ (δός με νὰ εἶπω καὶ καλὰ) χειρόγραφα μου, καὶ βιβλία, τὰ ὁποῖα ὅλα ἐδημεύθησαν ὕστερον μὲ τὰ πράγματα τῆς Δομνίτσας. Ἄλλ' ἀπέκαμα φίλτατε εἰς τὴν ἐξιστόρησιν, ἐνθυμούμενος τὰς φρικτὰς ἐκεῖνας ὥρας. Ἔβλεπον τὸν κίνδυνον. ἀλλ' ἂν ἀλόγως ἔφηνγα (καὶ χωρὶς ἀργύριον ἀνὰ χεῖρας) εὐθὺς ὡς γνωστός ἤθελα βεβαίως δώσει ὑποψίαν, καὶ ἐκινδύνευες εἰς Σμύρνην σὺ μετὰ τῆς οἰκίας. Ἐμείναμεν εἰς τὸ Φανάριον τρεῖς ἡμέρας. Τὴν μεγάλην δευτέραν (ἐμελέτα δὲ νὰ φύγωμεν τὴν μεγάλην Πέμπτην) ἀπεκεφαλίσθη ὁ ἄθλιος διερμηνέυς. θρῆνος, θόρυβος, σφραγίσις τῶν οἰκιῶν, καὶ ἐγὼ μετὰ τοῦ θορύβου κρυβείς, διέβην μὲ μόνον τὸ μπενῆσι μου τὴν μεγάλην τρίτην μετὰ μυστίων τουφεκισμάτων (τὰ ὁποῖα ἔξοριπτον οἱ βάρβαροι ἀλόγως δι' ἡμέρας ὅλης καὶ νυκτός) εἰς Γαλατῶν, ὅπου ἐτοιμάσας οἰκίαν διὰ καταφυγὴν τῆς Δομνίτσας, διεσώθη εἰς Καράβιον, καὶ ἀπέπλευσα τὴν μεγάλην Παρασκευὴν εἰς Ὀδησσὸν ὅπου ἔφθασα μετὰ πλοῦν τεσσάρων ἡμερῶν. Ἀπὸ τὸ πλοῖον σ' ἔγραφα εἰς Σμύρνην τὴν ἀναχώρησίν μου. καὶ ἀπὸ τὴν Καραντίναν ἐδῶ τὴν σωτηρίαν μου. Πῶς δὲ διεσώθη ἡ Δομνίτσα, ἐκεῖνα χρειάζονται βιβλίον μακρόν. ἀλλὰ περὶ τῶν παρελθόντων δὲν εἶναι καιρὸς νὰ ἐξοδεύω τὸ χαρτίον. Ἐγὼ κρίνω ἀναγκαῖον νὰ μείνω ἀκόμη ἐδῶ μετὰ τῆς Δομνίτσης, καὶ τῆς ἄλλης τῆς Δομνίτζης Ραλλοῦς καὶ τῶν ὄρφανῶν τοῦ περζαδὲ Κωστάκη, διὰ νὰ διορθώσωμεν ὅποσοῦν τὴν χρηματικὴν μας ἀνάγκην. Περὶ δὲ τῆς φαμίλιας μας (εἶναι ὅλοι καλὰ; πῶς νὰ μὴ φέρῃς μετὰ σεαυτοῦ γράμμα τῆς ἀνεψιάς σου; Ὁ δὲ σεβάσμιος θεῖος ὁ γέρον ὁ πολυπαθὴς, μᾶς ἐχαρίσθη βέβαια παρὰ θεοῦ. Πόσον δι' αὐτὸν ἔτρεμεν ἡ καρδιά μου!) ἂν ἡ ἀνάγκη τῶν ἐξόδων τοὺς κρατεῖ εἰς Τζιρίγον, δὲν ἔχω τίποτε νὰ εἶπῶ. ἂν καὶ αὐτοῦ οἰκονομοῦνται μὲ τὰ αὐτὰ ἔξοδα, καλλιώτερον μὲ φαίνεται νὰ τοὺς φέρῃς καὶ αὐτοὺς εἰς Τεργέστην, διὰ τὴν ἀνατροφὴν τῶν παιδίων, καὶ διὰ τὴν εὐκολόν μας ἀνταπόκρισιν. Κάμε φίλτατε ὅτι γνωρίζεις συμφερότερον, μὴν ἐλπίζης ὅμως τόσον εὐκολὸν τὴν ἐπανάκαμψιν!! ἄφ' οὗ πάλιν ἐπιστρέψης τὸν χειμῶνα εἰς Τζιρίγον, πῶς θέλομεν γράφειν πρὸς ἀλλήλους; Διὰ τοῦτο [...] συμφερωτέρα ἢ Τεργέστη, καὶ διὰ τὸ ἐπάγγελμά σου ἴσως δὲν εἶναι παντάπασιν ἄχρηστος. [...] τῶν οἰκειῶν. τοῦτο δι' ἐμὲ εἶναι ἱερόν. Μὴν ἀργήσης δὲ νὰ μὲ τὸ [...] ἐκ Σμύρνης εἰς Κωνσταντινούπολιν τοὺς φίλους μισὲρ Στεφανῆν καὶ Τζόγιαν, [...] φ. 1v ὕτοι, ἐν ᾧ τοὺς ἔκλαια, μαθάνω χθὲς τὸ θαῦμα μετὰ πληροφορίας/ [...] νὰ ἀναχωρήσωσιν εἰς τὴν Σμύρνην, καὶ ἤδη ἦσαν ἐν [...] Στε]- φανῆς καὶ ὁ Γέρον Ὁμηρος μὲ δόσιν χρημάτων ἀδράν. ταῦτα φίλτα-

τε σὲ γράφω [. . .] φίλους. ἀλλ' ἂν μείνωσι πάλιν εἰς τὴν Σμύρνην θέλουσι φανῆ πολλὰ ἀνόητοι. Δόξα τῷ θεῷ ὅτι διεσώθησαν οὗτοι, διότι ἄλλως ἐπάθομεν φίλων ζημίαν πολλὴν καὶ μεγάλην. Ὁ δυστυχῆς Σκαρλάτβοδας ἐξόριστος μετὰ τῆς οἰκογενείας του εἰς μουρλοῦν, τεῖχος ἐπέκεινα τῆς Νικομηδείας. ὁ ἄθλιος γέρον ὁ πατήρ του ἀπέθανε καθ' ὁδόν. οἱ δὲ ἄρχοντές του ἐξόριστοι καὶ αὐτοὶ εἰς τὴν Ἀσίαν ἄλλος ἀλλαχοῦ. ἐκεῖ εἶναι καὶ ὁ Μανρογορδάτος μετὰ τοῦ δυστυχοῦς υἱοῦ του καὶ μαθητοῦ μου, ἂν ἀκόμη ζῆ! Μέγας Διερμηρεὺς εἶναι ὁ Ἀριστάρχης καὶ ὁ ἀδελφός του διερμηρεὺς τῆς θαλάσσης. (Ποίσις;) ἀμφοτέρω ἄθλια ὑποκείμενα. Οὗτοι μόνον ὑπάρχουσιν εἰς Κωνσταντ. ἀπὸ τὸν κατάλογον τῶν ἀρχόντων, καὶ αὐτοὶ διότι δὲν ἦσαν ἀπὸ γένους ἄρχοντες. Εἰς τὴν ἀθλίαν Κωνσταντ. κατὰ τὸ παρὸν ἔπαυσεν ἡ σφαγή. ἡ Σμύρνη εἰρηνεύει, θερίζει δὲ ἐκεῖ τὸ θανατικόν. ἂ φίλτατε τί νὰ σὲ πρωτογράψω; *tua vidi! quomumque miser pars fui!* ἀλλὰ ζῶμεν! χάρις τῷ θεῷ. Ἀνδρίζον φιλότιμη καρδιά! ἔπαθες καὶ πάσχεις μυρία. τὸ αἰσθάνομαι, καὶ τὸ γνωρίζω. πλὴν ὑπομονή! ὁ γέρον ἀρχιμανδρίτης Ἀρσένιος ἦτον μετὰ τοῦ Ὑψηλάντου. διέφυγε δὲ μετὰ τὸν ὄλεθρον τοῦ στρατοπέδου. Καὶ ὁ ἀδελφός καθὼς μὲ βεβαιώνουσι διέφυγε μετὰ τῆς φαιμίας του εἰς Βρασσοβόν, ὅπου διατρίβει μετὰ τοῦ Σλατινιάνου. ἀλλ' ἀκόμη γράμμα του δὲν ἔλαβα μ' ὄλον ὅτι τὸν ἔγραφα τρίς. Εἰς ὅλα του φρόνιμος, καὶ εἰς καιρὸν σιωπᾶ. Λάβε τὸ ἐπιτροπικὸν καὶ γράμμα πρὸς τὸν Δέλταν. Εἰς τὸ ἐπιτροπικὸν δὲν ἔβαλα μάρτυρας διὰ νὰ μὴ νομίσωσιν ὅτι ἔχομεν θησανρούς. Γράψε με φίλτατε ἂν ἐπήρετε καὶ τὰ πράγματα καὶ πόσα ἀπὸ τὴν Σμύρνην. ἢ εἰς Κωνσταντ. ζημία μας ἐστάθη ἀρκετή, καὶ μάλιστα τῶν χειρογράφων, τὰ ὁποῖα δὲν ἠμπορῶ νὰ σὲ εἰπῶ, πόσον ἠθελαν μᾶς χρησιμεύσει. Ἀλλὰ καὶ σεῖς ἂν δὲν ἐπήρετε τίποτε πάλιν δὲν με μέλει. Ζῶμεν. Ζῆθι φίλτατε καὶ χαῖρε καὶ ὑγίαινε.

ὁ ἀδελφός.

[Στὸ ἀριστερὸ περιθώριον τοῦ φ. 1ν:]

Γράψε με καὶ περὶ τῶν δούλων τῆς οἰκίας ἂν τοὺς ἐπήρετε. Ἄν ἡ ἀνάγκη σᾶς κρατήσῃ εἰς Κύθηρα, καλὸν εἶναι ἢ Ἀνθοῦσα νὰ διαβάσῃ Γαλλικά. ἂν εἶναι αὐτοῦ γνωσταὶ φαμελῖαι καὶ συγγχωροῦσι τὰ ἔξοδα φέρε τους αὐτοῦ. ἀλλὰ τί νὰ σὲ εἰπῶ περὶ τούτου; κάμε τὸ συμφερότερον.

[Στὸ ἀριστερὸ περιθώριον τοῦ φ. 1ρ:]

Ἐδῶ ἔμαθον πρὸ πολλοῦ ὅτι ἐχρεωκόπησεν ὁ Ἐλευθέριος Ἡσαίου. Δὲν ἀμφιβάλλω ὅτι καὶ ἐκεῖ ἐχάσαμεν ὅτι εἴχαμεν. Πλὴν πάλιν ἀδιαφορῶ. Ὑγεία. Γράψε με μόνον χάριν περιεργείας καὶ τὰ περὶ τούτου.

ἡ κυρία Δομνίτσα μετὰ τῆς οἰκογενείας ἀπάσης σὲ κατασπάζεται ὑπερ-
ῆδιστα.

[Στὸ φ. 1^ν ἡ διεύθυνση:]

*A Monsieur M. Le docteur
Etienne Économe médecin
Trieste.*

*Πρὸς τὸν ἐξοχώτατον κύριον
Στέφανον Οἰκονόμον Ἴατρον
εἰς Τριέστι.*

Γιὰ τὴν κατανόηση τῆς ἐπιστολῆς εἶναι ἀπαραίτητα μερικὰ προκαταρκτικὰ σχόλια. Ἀπὸ τὰ 1820 ἡ οἰκογένεια Οἰκονόμου ἀρχίζει νὰ διασκορπίζεται. Ὁ Κωνσταντῖνος φεύγει ἀπὸ τὴ Σμύρνη γιὰ τὴν Κωνσταντινούπολη, ἀφήνοντας πίσω του τὸν ἀδελφὸ του Στέφανο, μαζί μὲ τὰ ὑπόλοιπα μέλη τῆς οἰκογενείας του : τὴ μητέρα του Ἀνθία, τὸν θεῖο του Δημήτριο, τὴ σύζυγό του Ἐλένη καὶ τὰ παιδιὰ τους Ἀνθὴ καὶ Σοφοκλή. Στὴν Κωνσταντινούπολη ὁ Κ. Οἰκονόμος κατοικεῖ στὸ σπίτι τῆς «δομνίτσας» Εὐφροσύνης Μουρούζη, χήρας τοῦ πρώην Μεγάλου Διερμηνέα τῆς Πύλης Δημητρίου Μουρούζη, πού εἶχε θανατωθεῖ ἀπὸ τοὺς Τούρκους στὰ 1812. Τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1821, λόγῳ τῶν ἐπαναστατικῶν γεγονότων, ὁ Κ. Οἰκονόμος δραπετεύει στὴν Ὀδησσό, ἐνῶ ἡ οἰκογένειά του φεύγει γιὰ τὰ Κύθηρα, ὅπου καὶ παραμένει γιὰ δύο σχεδὸν χρόνια χωρὶς τὸν Στέφανο Οἰκονόμο, ὁ ὁποῖος ἔχει στὸ μεταξύ ἐγκατασταθεῖ στὴν Τεργέστη. Γιὰ ἀρκετοὺς μῆνες ὁ Κ. Οἰκονόμος δὲν ἔχει καμιὰ βέβαιη πληροφορία γιὰ τὴν τύχη τῆς οἰκογενείας του. Τὰ πρῶτα νέα τους τὰ μαθαίνει ἀπὸ γράμμα τοῦ Στέφανου, στίς 5 Αὐγούστου 1821³, στὸ ὁποῖο καὶ ἀπαντᾷ μὲ τὴν ἐπιστολὴ πού σχολιάζουμε ἐδῶ.

Τὰ γεγονότα πού περιγράφονται στὴν ἐπιστολὴ τοῦ Κ. Οἰκονόμου χρονολογοῦνται ἀπὸ τὶς ἀρχές Μαρτίου ὠς τὶς ἀρχές Ἀπριλίου 1821. Ἔχει προηγηθεῖ ἡ ἔκρηξη τοῦ κινήματος Ὑψηλάντη στίς παραδουνάβιες Ἡγεμονίες, τὸν Φεβρουάριο τοῦ 1821. Μόλις φτάνει στὴν Κωνσταντινούπολη ἡ εἶδηση τῶν ἐπαναστατικῶν γεγονότων, ἀρκετοὶ φαναριῶτες ἄρχοντες, φοβούμενοι τὰ ἀντίποινα τῶν Τούρκων, σπεύδουν νὰ δραπετεύσουν μὲ τὶς οἰκογένειές τους. Ἀμέσως μετὰ ἐκδηλώνονται οἱ πρῶτες διώξεις ἐναντίον τῶν χριστιανῶν. Ἐνα ἀπὸ τὰ πρῶτα θύματα εἶναι ὁ Διονύσιος Καλλιάρχης, μητροπολί-

3. Βλ. ἐδῶ, σ. 124. Ἡ ἐπιστολὴ βρίσκεται στὸ Ἀρχεῖο Οἰκονόμου, φάκ. XVIII, ἀρ. 215. Σ' αὐτὴν, ὅπως καὶ σὲ ἄλλες πού ἀκολουθοῦν, ὁ Στέφανος διεκτραγωδεῖ τὶς περιπέτειες τῆς οἰκογενείας Οἰκονόμου ἀπὸ τὴ στιγμή πού ἀναχώρησε ἀπὸ τὴ Σμύρνη (23 Ἀπριλίου 1821). Οἱ ἐπιστολὲς αὐτὲς ἀποτελοῦν μέρος τῆς Ἀλληλογραφίας τοῦ Κ. Οἰκονόμου, πού προγραμματίζεται νὰ ἐκδοθεῖ ἀπὸ τὸ Κέντρο Ἐρεύνης τοῦ Μεσαιωνικοῦ καὶ Νέου Ἑλληνισμοῦ.

της Ἐφέσου, ὁ ὁποῖος συλλαμβάνεται καὶ φυλακίζεται στίς 9 Μαρτίου⁴. Ἡ σύλληψη τοῦ Διονυσίου ἀποδίδεται στὸ γεγονός ὅτι ὁ ἀδελφός του Γρηγόριος ἦταν ἄνθρωπος τοῦ πρῶν ἡγεμόνα τῆς Βλαχίας Κωνσταντίνου Ὑψηλάντη, ὁ ὁποῖος στὰ 1806 εἶχε ἀναγκαστεῖ νὰ ἐγκαταλείψει τὴ θέση του καὶ νὰ καταφύγει στὴ Ρωσία, ὅπου τὸν ἀκολούθησε καὶ ὁ Γρηγόριος⁵. Ὁ λόγος αὐτὸς ἀσφαλῶς ἀρκοῦσε γιὰ νὰ προκαλέσει τὴ σύλληψη τοῦ Διονυσίου. Ἡ ἐπιστολὴ ὅμως τοῦ Οἰκονόμου, σὲ συνάρτηση μὲ τὶς γνώσεις μας γιὰ τὴν προσωπικότητα τοῦ Διονυσίου, μᾶς ἐπιτρέπει νὰ ὑποθέσουμε ὅτι ὁ λόγος αὐτὸς δὲν ἦταν ὁ μόνος. Εἶναι γνωστὸ ὅτι ὁ Διονύσιος Ἐφέσου ἦταν ἓνας ἀπὸ τοὺς λίγους φωτισμένους ἀρχιερεῖς. Ἄνθρωπος μὲ σημαντικὴ πνευματικὴ καλλιέργεια, εἶχε συμβάλει μὲ πολλοὺς τρόπους στὴν ἀνάπτυξη τῆς παιδείας καὶ εἶχε ὑποστηρίξει συχνὰ τὸ ἔργο καὶ τὶς ἰδέες προοδευτικῶν λογίων, ὅπως ὁ Βενιαμὴν Λέσβιος, ὁ Κ. Οἰκονόμος καὶ ὁ Κούμας. Ἡ στάση του αὐτῆ, καὶ γενικότερα ἡ φιλελεύθερη ἰδεολογία του, θὰ τὸν εἶχε φέροι ἀσφαλῶς σὲ σύγκρουση μὲ τοὺς συντηρητικοὺς κύκλους τῆς Κωνσταντινούπολης, πού φοβοῦνταν, ὄχι ἀδικαιολόγητα, ὅτι ἡ διάδοση τῶν φώτων ἀπειλοῦσε τὴν κατεστημένη τάξη πραγμάτων. Εἶναι πιθανόν, λοιπόν, ὅτι ἡ σύλληψη τοῦ Διονυσίου συνδέεται καὶ μὲ τὰ προοδευτικὰ του φρονήματα, γιὰ τὰ ὁποῖα οἱ τουρκικὲς ἀρχὲς θὰ ἦταν καλὰ ἐνημερωμένες⁶. Ἀλλὰ στὸ θέμα αὐτὸ θὰ ἐπανέλθουμε παρακάτω.

4. Κ.Ν. Τριανταφύλλου, *δ.π.*, σ. 48. Κ. Οἰκονόμος, *Τὰ Σωζόμενα Φιλολογικά*, *δ.π.*, σ. 377· βλ. ἐπίσης τὴ μαρτυρία τοῦ Κ. Κούμα : «ὁ τῆς Ἐφέσου Μητροπολίτης συλληφθεὶς ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐνεκλείσθη τῇ τῶν κακούργων εἰρκτῇ μαστιγούμενος καὶ κατακιζόμενος (Πολ. Κ. Ἐνεπεκίδης, *Κοραῖς - Κούμας - Κάλβος*, Ἀθήνα 1967, σ. 91). Πβ. Π.Μ. Κοντογιάννης, «Διονύσιος Καλλιάρχης», *Ἀθηῶν* 18, 1906, σ. 194.

5. Κ.Μ. Κούμας, *Ἱστορία τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων*, τ. ΙΒ', Βιέννη 1832, σ. 495· πβ. Π.Μ. Κοντογιάννης, *δ.π.*, σ. 148 - 149. Ὁ Κ. Ἄμαντος, «Οἱ Καλλιάρχει τῆς Χίου», *Ἑλληνικά* 8, 1935, σ. 84 ἀποδίδει τὴ σύλληψη τοῦ Διονυσίου Ἐφέσου στὸ ὅτι ἦταν μέλος τῆς Φιλικῆς Ἐταιρείας· τὴν πληροφορία αὐτὴ ἀντλεῖ ἀπὸ τὸν Ἰωάννη Φιλήμονα, *Δοκίμιον ἱστορικὸν περὶ τῆς ἐλληνικῆς Ἐπαναστάσεως*, τ. Α', Ἀθήνα 1859, σ. 36.

6. Ὁ Διονύσιος Ἐφέσου θανατώθηκε στίς 10 Ἀπριλίου 1821, τὴν ἴδια μέρα μὲ τὸν πατριάρχη Γρηγόριο Ε'. Πάνω στὸ νεκρὸ σῶμα του οἱ Τούρκοι κρέμασαν τὸ συνηθισμένο σ' αὐτὲς τὶς περιπτώσεις ἐπίσημο ἔγγραφο (*γιαφτάς*), πού ἀναφερόταν στοὺς λόγους τῆς καταδίκης του. Τὸ ἔγγραφο αὐτὸ διέσωσε σὲ γαλλικὴ μετάφραση ὁ ἄγγλος πρεσβευτῆς στὴν Κωνσταντινούπολη Stangford (βλ. ἔκθεσή του, ἀπὸ 13/25 Ἀπριλίου 1821, F.O., σειρὰ 78, τόμ. 98, φ. 114, 118· τὸ ἔγγραφο αὐτό, ὅπως καὶ ἄλλα παρακάτω, τὰ χρησιμοποιῶ ἀπὸ μικροταινίες πού ἀπόκεινται στὸ Κέντρο Ἐρεῦνης τῆς Ἱστορίας τοῦ Νεωτέρου Ἑλληνισμοῦ). Σ' αὐτὸ ἀναφέρεται ὅτι ὁ Διονύσιος, παραβαίνοντας τὰ καθήκοντά του, πού ἦταν νὰ ἐπιβλέπει τὴ διαγωγὴ τῶν ὑπηκόων του, νὰ τοὺς συμβουλεύει καὶ νὰ γνωστοποιεῖ στὴν Πύλη τὶς παρεκτροπές τους, «πῆρε ἐνεργὸ μέρος στὴ στάση καὶ τὶς ταραχές, πού ὀρισμένοι συνωμότες εἶχαν ἀποφασίσει νὰ κάνουν καὶ πού ἀποκαλύφθηκαν ἀπὸ ἀξιωματοῦχος τῆς Πύλης». Ἐπειδὴ λοιπόν, συνεχίζει τὸ ἔγγραφο, πρόδωσε τὴν Πύλη καὶ τὸ ἔθνος του, ἀποφασίστηκε νὰ θανατωθεῖ. Εἶναι δύσκολο νὰ ποῦμε

Ἡ σύλληψη τοῦ Διονυσίου προκαλεῖ ἀμηχανία καὶ φόβο στὶς τάξεις τῶν φαναριωτῶν καὶ καλλιεργεῖ ἀκόμη περισσότερο τὶς τάσεις φυγῆς. Ἔτσι, σύμφωνα μὲ τὴν ἐπιστολὴ μας, ἡ Εὐφροσύνη Μουρούζη ἐτοιμάζει μαζὶ μὲ τὸν Κ. Οἰκονόμο ἓνα σχέδιο γιὰ τὴν ἀναχώρησή τους ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη. Στὸ σχέδιο αὐτὸ συμπεριλαμβάνεται καὶ ἡ οἰκογένεια τοῦ Μεγάλου Διερμηνέα Κωνσταντίνου Μουρούζη: «Ἐπίσθη ὁ μακαρίτης», ἀφηγεῖται ὁ Οἰκονόμος, «καὶ ἠγωνίζετο νὰ πείσῃ τὴν δύσπειστον Μητέρα καὶ τὸν ἄκριτον Μαυρογορδάτον τὸν Χάτμανον καὶ σύμβουλόν του»⁷. Τελικὰ ὅμως τὸ σχέδιο αὐτὸ δὲν πραγματοποιήθηκε, οὔτε καὶ ἓνα ἐπόμενο πού πρόβλεπε τὴ φυγὴ τῶν Μουρούζηδων τρεῖς μέρες μετὰ τὸν ἀποκεφαλισμὸ τοῦ Μεγάλου Διερμηνέα (4 Ἀπριλίου 1821).

Ἡ ἐπιστολὴ τοῦ Οἰκονόμου δὲν διευκρινίζει τοὺς λόγους πού ὀδήγησαν στὴν ἀναβολὴ καί, τελικὰ, στὴ ματαίωση τῆς φυγῆς τῶν Μουρούζηδων. Ὁ Οἰκονόμος, κρίνοντας μᾶλλον ἐκ τῶν ὑστέρων τὰ πράγματα, καταλογίζει εὐθύνες στὴ μητέρα τοῦ Μεγάλου Διερμηνέα καὶ στὸν «ἄκριτον» σύμβουλό του. Φαίνεται ὅμως ὅτι καὶ ὁ ἴδιος ὁ Κ. Μουρούζης, παρὰ τὴν ἀρχικὴ συγκατάθεσή του, ἀμφιταλαντευόταν ἂν ἔπρεπε νὰ ἐγκαταλείψει ἢ ὄχι τὴν Κωνσταντινούπολη. Ἡ στάση του αὐτὴ ἐξηγεῖται ἴσως ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι ὡς τὰ τέλη Μαρτίου ἡ Πύλη δὲν φαινόταν ὅτι θὰ προχωροῦσε σὲ διώξεις ἐναντίον τῶν Ἑλλήνων ἀξιώματῶν της, τουλάχιστο ἐκείνων πού δὲν εἶχαν ἀποδεδειγμένα ἀναμιχθεῖ στὸ κίνημα τῆς ἀποστασίας. Ἄν ἔφευγε, λοιπὸν, αὐτὸ θὰ ἦταν γιὰ τὴν Πύλη μιὰ ἀπόδειξη τῆς ἐνοχῆς του, πράγμα πού θὰ προκαλοῦσε σφοδρὲς διώξεις ἐναντίον τῶν ἀνθρώπων τοῦ περιβάλλοντός του πού θὰ παρέμεναν στὴν Κωνσταντινούπολη καί, ἐνδεχομένως, ἐναντίον τοῦ χριστιανικοῦ πληθυσμοῦ. Τὶς συνέπειες αὐτὲς τὶς γνώριζε καὶ ἀσφαλῶς θὰ τὶς ὑπολόγιζε ὁ Μουρούζης. Εἶναι πιθανό, ἐπίσης, ὅτι στοὺς κύκλους τῶν φαναριωτῶν ὑπῆρχε ἡ αἰσθησις ὅτι τὰ ἐπαναστατικὰ γεγονότα δὲν ἦταν παρὰ μιὰ προσωρινὴ κρίση, πού ἀργὰ ἢ γρήγορα θὰ ξεπερνοῦταν. Ἦταν προτιμότερο λοιπὸν νὰ τηρήσουν μιὰ στάση ἀναμονῆς, παρὰ νὰ βιαστοῦν νὰ φύγουν καὶ νὰ ἀπεμπολήσουν ἔτσι, ὀριστικά, τὰ ἀξιώματα καὶ τὰ ἀγαθὰ πού κατεῖ-

κατὰ πόσο ἡ κατηγορία αὐτὴ ἀποδίδει τὴν πραγματικότητα ἢ ἀποτελεῖ κοινὸ τόπο στὶς σχετικὲς καταδικαστικὲς ἀποφάσεις τῆς Πύλης. Τὸ ἴδιο περίπου σκεπτικὸ ὑπάρχει καὶ στοὺς γιαφτάδες πού κρεμάστηκαν στὰ σώματα τοῦ Κωνσταντίνου Μουρούζη (βλ. ἐδῶ, σμμ. 9) καὶ τοῦ Γρηγορίου Ε' (δημοσιεύτηκε μεταφρασμένος στὰ ἑλληνικὰ ἀπὸ τὸν Ἰωάννη Φιλίμονα, ὁ.π., τ. Γ', σ. 443-444· γαλλικὴ του μετάφραση βλ. στὸ F.O., ὁ.π., φ. 139 καὶ Γεώργιος Θ. Ζώρας, «Ὁ ἀπαγχονισμὸς τοῦ Πατριάρχου Γρηγορίου τοῦ Ε' εἰς ἐκθεσίν τοῦ Ὀλλανδοῦ ἐπιτετραμμένου Κωνσταντινουπόλεως», *Παρθασός* 18, 1976, σ. 131 - 132).

7. Βλ. ἐδῶ, σ. 124. Ὁ σύμβουλος τοῦ Κ. Μουρούζη εἶναι μᾶλλον ὁ Ἀλέξανδρος Γ. Μαυρογορδάτος ὁ χάτμανος, παντρεμένος μὲ τὴν ἀδελφὴ τοῦ Μεγάλου Διερμηνέα Σμαράγδα· βλ. E.R. R[angabé], *Livre d'or*, Ἀθήνα 1904, σ. 131.

χαν στήν Κωνσταντινούπολη. Αὐτοὶ πρέπει νὰ ἦταν μερικοὶ ἀπὸ τοὺς λόγους γιὰ τοὺς ὁποίους ὁ Μουρούζης δίστασε νὰ πραγματοποιήσει τὸ σχέδιο φυγῆς. Ἡ κατάσταση ὅμως χειροτέρευε συνεχῶς, ἰδιαίτερα ἀπὸ τὴ στιγμή πού ἔφτασαν στήν Κωνσταντινούπολη οἱ εἰδήσεις γιὰ τὴν Ἐπανάσταση στήν Πελοπόννησο⁸. Κάτω ἀπὸ τὶς συνθήκες αὐτές, καὶ μπροστὰ στὸν κίνδυνο πού ἀπειλοῦσε τώρα τὸν ἴδιον καὶ τὴν οἰκογένειά του, ὁ Μουρούζης ἀποφάσισε νὰ φύγει· τελικὰ ὅμως τὸν πρόλαβε ὁ θάνατος⁹.

8. Γύρω στὶς 2 Ἀπριλίου· βλ. *Βίος καὶ Πολιτεία τοῦ ἱερομάρτυρος Γρηγορίου πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως*, Ἀθήνα 1853, σ. 40· πβ. ἐδῶ, σ. 147.

9. Εἶναι γνωστοὶ οἱ λόγοι πού προκάλεσαν τὴν θανατικὴ καταδίκη τοῦ Κ. Μουρούζη. Σύμφωνα μὲ τὸν Σπυρ. Τρικούπη (*Ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως*, τ. Α', Λονδίνο 1853, σ. 99), τὴν ὥρα πού ἔμπαινε στήν Πύλη τὸν πλησίασε κάποιος καὶ τοῦ ἔδωσε γράμμα τοῦ Ὑψηλάντη, «λέγον τὰ κατὰ τὰς Ἡγεμονεῖας συμβάντα, καὶ ἐνθαρρύνον αὐτόν, ὡς μεμνημένον τὰ τῆς Ἐταιρίας, εἰς τὸν ἀγῶνα. Ὁ Μουρούζης λαβὼν τὸ γράμμα παρ' ἀγνώστου καὶ ἐνώπιον πολλῶν, καὶ νομίσας ὅτι δὲν ἔπρεπε νὰ τὸ ἀποκρύψῃ μήπως κινήσῃ καθ' ἑαυτοῦ ὑπόψιας, τὸ ἐκοινοποίησε τῷ ρεῖζ - ἐφέντῃ ἀποδίδων αὐτὸ εἰς ραδιουργίαν...». Προφανῶς ἡ Πύλη δὲν πείστηκε γιὰ τὴν ἀθωότητά του καὶ στὶς 4 Ἀπριλίου τὸν ἀποκεφάλισε. Τὸ ἴδιο περιστατικὸ περιγράφεται καὶ ἀπὸ τὸν Ἰωάννη Φιλήμονα (δ.π., τ. Γ', σ. 210). Ὁ Φιλήμων τονίζει μὲ ἔμφαση ὅτι ἡ ἐπιστολὴ ἦταν πλαστή· αὐτὸ τὸ κατάλαβε ἀμέσως ὁ Μουρούζης, γράφει, γι' αὐτὸ ἔσπευσε νὰ τὴν παραδώσῃ στήν Πύλη, «ἀποδεικνύων τὸ ψευδὲς καὶ βεβαιῶν ἀθῶον ἑαυτὸν ἀπὸ τῆς τοιαύτης ἐξυφανθείσης ἐνοχοποιήσεως». Κάπως διαφορετικὰ ὅμως παρουσιάζει τὰ πράγματα ὁ ἄγγλος πρεσβευτὴς στήν Κωνσταντινούπολη (ἐκθεσὴ τῆς 13/25 Ἀπριλίου 1821, F.O., δ.π., φ. 114). Σύμφωνα μ' αὐτόν, ὁ Μουρούζης πῆρε ἓνα γράμμα ἀπὸ τὸν Ὑψηλάντη πού τὸν καλοῦσε «νὰ συμμετάσχει στὰ σχέδιά του». Τὸ γράμμα αὐτὸ τὸ κοινοποίησε σὲ μετάφραση στήν Πύλη. Ὁ σουλτάνος ὅμως ζήτησε νὰ δεῖ τὸ πρωτότυπο καὶ ἀνέθεσε σὲ κάποιον ἄλλον νὰ τὸ μεταφράσει. Ἀπὸ τὴ δευτέρη μετάφραση ἀποδείχτηκε ὅτι ὁ Μουρούζης εἶχε παραλείψει ἢ μετριάσει μιὰ παράγραφο, «ἢ ὅποια ἐπιδίωκε νὰ ἐνοχοποιήσει μιὰ ξένη δύναμη». Προφανῶς ἡ δύναμη αὐτὴ ἦταν ἡ Ρωσία. Στὴν ἴδια ἐκθεσὴ ὁ ἄγγλος πρεσβευτὴς παραθέτει καὶ τὴν ἐκδοχὴ τοῦ ρώσου πρεσβευτῆ, τὴν ὁποία ὁ ἴδιος δὲν θεωρεῖ πιθανή. Σύμφωνα μ' αὐτήν, ἡ παράγραφος πού ἀποσιωπήθηκε ἀναφερόταν στήν ὑπαρξὴ μιᾶς προηγούμενης ἀλληλογραφίας ἀνάμεσα στὸν Μουρούζη καὶ τὸν Ὑψηλάντη. Ἡ περιγραφὴ τοῦ ἄγγλου πρεσβευτῆ δὲν ἐπιβεβαιώνει, ὅπως βλέπουμε, τὴν πληροφορία τοῦ Φιλήμονα ὅτι ἡ ἐπιστολὴ ἦταν πλαστή. Δὲν ἀποκλείεται ὅμως ὁ Μουρούζης νὰ τὴ θεώρησε πραγματικὰ ὑποπτη. Ἴσως γιὰ τὸ λόγο αὐτό, ἀλλὰ καὶ γιὰτὶ ἡ ἐπίδοσή της ἔγινε, σύμφωνα μὲ τὸν Τρικούπη, μπροστὰ καὶ σὲ ἄλλους, ὁ Μουρούζης βρέθηκε στήν ἀνάγκη νὰ τὴν παραδώσῃ στήν Πύλη. Ἐπειδὴ ὅμως τὸ περιεχόμενό της ἦταν, ἔτσι κι ἀλλιῶς, ἐπιβαρυντικὸ γιὰ τὸν ἴδιο, φρόντισε νὰ περικλύβῃ στὴ μετάφραση τὰ τμήματα ἐκεῖνα ἀπὸ τὰ ὅποια προέκυπτε ὅτι διατηροῦσε σχέσεις μὲ τὸν Ὑψηλάντη. Νὰ σημειώσουμε ὅτι στὸν γίαιφτὰ πού ἐπικολλήθηκε στὸ νεκρὸ σῶμα τοῦ Μουρούζη ἀναφέρεται ὅτι καταδικάστηκε σὲ θάνατο, ἐπειδὴ «συμμάχησε» μὲ τοὺς στασιαστὲς τῆς Βλαχίας καὶ τῆς Μολδαβίας (παρατίθεται σὲ γαλλικὴ μετάφραση ἀπὸ τὸν ἄγγλο πρεσβευτὴ· βλ. ἐκθεσὴ του ἀπὸ 9/21 Ἀπριλίου 1821, F. O., δ. π., φ. 86, 89). Πβ. γιὰ τὸ ἴδιο θέμα Γ. Θ. Ζώρας, δ.π., σ. 156 καὶ Κυρ. Σιμόπουλος, *Πῶς εἶδαν οἱ ξένοι τὴν Ἑλλάδα τοῦ '21*, τ. Α', Ἀθήνα 1979, σ. 121.

Οι πληροφορίες για τὰ σχέδια φυγῆς τῶν Μουρούζηδων δὲν ἔχουν περάσει στὴν ἱστοριογραφία τοῦ Ἀγώνα. Εἶναι πολὺ πιθανὸ ὅτι ἡ ἀπουσία αὐτῆ δὲν εἶναι μόνον ἀποτέλεσμα ἀγνοίας τῶν σχετικῶν περιστατικῶν, ἀλλὰ καὶ συνειδητῆς ἀποσιώπησής τους. Γιὰ τὴ ρομαντικὴ ἱστοριογραφία τοῦ Ἀγώνα, ποὺ ἐνδιαφερόταν πάνω ἀπ' ὅλα νὰ ἐξάρει τὸν ἥρωισμό καὶ τὸ πνεῦμα αὐτοθυσίας τῆς ἡγετικῆς τάξης τῆς Κωνσταντινουπόλεως, τέτοιου τύπου πληροφορίες, ποὺ ἀποκάλυπταν μιὰ διαφορετικὴ, καὶ ἀσφαλῶς πιὸ ἀνθρώπινη, συμπεριφορὰ ἀπέναντι στὸν κίνδυνο, ἦταν μᾶλλον ἀνεπιθύμητες. Ἔτσι, ὁ Ἰωάννης Φιλῆμων παρουσιάζει τὸν Κ. Μουρούζη — τὴ στιγμή πού, ὅπως ξέρουμε, σχεδίαζε νὰ φύγει — νὰ ἀρνεῖται κατηγορηματικὰ νὰ ἐγκαταλείψει τὴ θέση του: «ἂν φύγω ἐγώ», φέρεται νὰ ἀπαντᾷ στὸν πατριάρχη Γρηγόριο ποὺ τὸν προειδοποιεῖ γιὰ τὸν κίνδυνο ποὺ διατρέχει, «σῶζω μὲν τὴν ζωὴν μου, θέλω ὅμως ἰδεῖ ἐξαγορασθῆσομένην αὐτὴν δι' αἵματος ἀπέιρων ἀθῶων (...). Ἄς θυσιασθῶ ἐγὼ Δεσπότη μου· ἀλλ' ἄς σωθῶσιν οἱ ἀθῶοι, ἄς σωθῇ τὸ ἔθνος»¹⁰. Ἰσως ἡ στιχομυθία αὐτὴ ἔχει ὡς βάση τὴς ἀμφιταλαντεύσεις τοῦ Μουρούζη ποὺ ἐπισημάναμε παραπάνω. Πολὺ πιθανότερο ὅμως εἶναι ὅτι πρόκειται γιὰ κοινὸ τόπο — ἰδιαίτερα προσφιλὴ στὴν ἱστοριογραφία τῆς Ἐπανάστασης καὶ στὴ σχετικὴ πατριωτικὴ ρητορεία —, ἀφοῦ ἡ στιχομυθία αὐτὴ δὲν εἶναι ἡ μόνη ποὺ παραδίδεται. Ἀνάλογες προειδοποιήσεις καὶ προτροπές, μὲ τὴν ἴδια πάντα κατάληξη, ὑποτίθεται ὅτι εἶχαν γίνεи καὶ σὲ ἄλλους φαναριῶτες ἄρχοντες¹¹, καθὼς καὶ στὸν ἴδιο τὸν πατριάρχη Γρηγόριο¹².

Ἀλλὰ ἄς ξαναγυρίσουμε στὴν περιγραφή τῶν γεγονότων. Ἀμέσως μετὰ τὴ φυλάκιση τοῦ Διονυσίου Ἐφέσου, ὁ πατριάρχης Γρηγόριος ἐξέδιδε στὴς 11 Μαρτίου τὴν πρώτη ἀφοριστικὴ ἐγκύκλιο κατὰ τοῦ κινήματος τοῦ Ὑψηλάντη. Στις μέρες ποὺ ἀκολουθοῦν ἡ πόλη ἀρχίζει νὰ ζεῖ μέσα σὲ καθεστῶς βίας καὶ τρομοκρατίας. Σύμφωνα μὲ τὴν περιγραφή ἑνὸς αὐτόπτη μάρτυρα¹³, ἡ Πύλη ἔδωσε ἐντολὴ στὸ «πόπολον» νὰ ἐξοπλιστεῖ γιὰ νὰ ἀντιμετωπίσει τοὺς χριστιανούς ποὺ σχεδίαζαν «νὰ βάλουν σπαθὶ διὰ νὰ μᾶς πάρουν τὸν θρόνον»· καὶ «εὐθὺς ἀλλαλαγμὸς μέγας τρέχοντας οἱ Τούρκοι νὰ ἀγοράζουν ἄρματα ἀπὸ τὸ Παζάρη, ἄρχισαν λοιπὸν ἡμέρα καὶ νύκτα, νὰ ρίχνουν πι-

10. Ἰω. Φιλῆμων, *δ.π.*, τ. Γ', σ. 209· πβ. Γ.Γ. Παπαδόπουλος - Γ.Π. Ἀγγελόπουλος, *Τὰ κατὰ τὸν αἰοίδιμον . . . Γρηγόριον τὸν Ε'*, τ. Α', σ. 371 - 372, 376 - 377. Ἡ στιχομυθία μεταξὺ τοῦ Κ. Μουρούζη καὶ τοῦ Γρηγόριου Ε' ἐπιβιώνει, μαζὶ μὲ ἄλλα ἀνεκδοτολογικὰ στοιχεῖα, ὡς τὴν πρόσφατη ἱστοριογραφία μας· βλ. χαρακτηριστικὰ τὴν ἐγκριτὴ *Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους*, τ. ΙΒ', Ἀθήνα «Ἐκδοτικὴ Ἀθηνῶν» 1975, σ. 130.

11. J. Rizo Néroulos, *Cours de littérature grecque moderne*, Γενεύη 1828, σ. 91 - 92.

12. Γ. Τερτσέτης, *Ὀμιλία περὶ αἰοίδιμου Γρηγορίου πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως*, Ἀθήνα 1853, σ. 36 - 38· πβ. Γ.Γ. Παπαδόπουλος - Γ.Π. Ἀγγελόπουλος, *Τὰ κατὰ τὸν αἰοίδιμον . . . Γρηγόριον τὸν Ε'*, τ. Β', σ. 18 - 19 καὶ τ. Α', σ. 373 - 374.

13. «Χειρόγραφον τοῦ 1821 ἔτους», *δ.π.*, σ. 200.

στολίαις τόσον καὶ ἔμπροσθεν εἰς τὸν σουλτάνον εἰς τῶν γραικῶν τὰ ὀσπήτια, τρόμος καὶ φόβος (...) ἐτότε ἄρχησαν οἱ Τοῦρκοι μέσα εἰς τὸν δρόμον νὰ γδύνουν τοὺς Γραικοὺς ἀρπάζοντας τὰ γρόσια τους, ἔβαλαν χέρι καὶ εἰς τὰ ἔργαστήριά τους φόβος οἱ χριστιανοὶ ἄρχησαν νὰ σφαλοῦν τὰ μαγαζιά τους...». Ἀκολουθοῦν συλλήψεις καὶ ἐκτελέσεις φαναριωτῶν. Στις 17 Μαρτίου ἀποκεφαλίζονται¹⁴ ὁ ποστέλνικος Νικόλαος Σκαναβῆς, ὁ χάτμανος Μιχαλάκης Μάνος, ὁ λογοθέτης Θεόδωρος Ρίζος Νερουλός καὶ ὁ Ἀλέκος Φωτεινός, μὲ τὴν κατηγορία ὅτι εἶχαν σχέσεις μὲ τὶς φαναριώτικες οἰκογένειες ποὺ δραπέτευσαν ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη ἢ ὅτι ἦταν πληροφορημένοι γιὰ τὴν Ἐπανάσταση στὴ Μολδοβλαχία¹⁵. Τὸ ἴδιο καιρὸ ἄρχισε καὶ «τὸ Πόπολον οἱ Τοῦρκοι νὰ σκοτώνουν εἰς τοὺς δρόμους διὰ ὑπεργούστον»¹⁶.

Μέσα στὶς δραματικὲς αὐτὲς συνθήκες, καὶ ἐνῶ τὰ πράγματα συνεχῶς «ἐτραχύνοντο», οἱ συντηρητικὲς δυνάμεις τῆς Κωνσταντινούπολης βρῖσκουν τὴν εὐκαιρία νὰ ἐπιτεθοῦν ἐναντίον τῶν προοδευτικῶν λογίων καὶ νὰ καταδικάσουν τὴ φιλελεύθερη σκέψη. Τὰ γεγονότα αὐτά, ἀποτυπωμένα μὲ ἀκρίβεια στὴν μνήμη τοῦ Οἰκονόμου, ἔρχονται γιὰ πρώτη φορὰ στὴν ἐπιφάνεια μὲ τὴν ἐπιστολὴ του ποὺ σχολιάζουμε ἐδῶ. Βέβαια οἱ ἐπιθέσεις ἐναντίον τῆς προοδευτικῆς σκέψης καὶ τῶν φορέων της δὲν εἶναι κάτι καινούριο· στὴν πραγματικότητα ἀποτελοῦν συνέχεια τῶν προεπαναστατικῶν ιδεολογικῶν συγκρούσεων ποὺ εἶχαν φτάσει σὲ ἰδιαίτερη ὀξύτητα δύο χρόνια πρὶν ἀπὸ τὴν ἔκρηξη τῆς Ἐπανάστασης¹⁷. Ἐκεῖνο ὅμως ποὺ εἶναι πραγματικὰ καινούριο εἶναι ὅτι οἱ ἐπιθέσεις καὶ οἱ καταγγελίες ἐκδηλώνονται τώρα μέσα σ' ἓνα κλίμα ἐπαναστατικοῦ ἀναβρασμοῦ, ἐξαιρετικὰ ἐπικίνδυνο γιὰ τοὺς ὀπαδοὺς τῶν προοδευτικῶν ιδεῶν.

Μιὰ ἀπὸ τὶς κατηγορίες ποὺ εἶχε διατυπωθεῖ, ἄμεσα ἢ ἔμμεσα, ἐναντίον τῶν «πεπαιδευμένων» λίγο πρὶν ἀπὸ τὴν Ἐπανάσταση, ἦταν ὅτι μὲ τὶς νεωτερικὲς ἀντιλήψεις τους καλλιεργοῦσαν τὸ ἔδαφος γιὰ τὴν ἀνάπτυξη ἐπαναστατικῶν ιδεῶν. Ἡ κατηγορία αὐτὴ ἀποκοῦσε τὴν ἀνοιξή τοῦ 1821 μιὰ δραματικὴ ἐπικαιρότητα, καθὼς ἡ ἀποστασία ἐναντίον τῶν Τοῦρκων εἶχε πλέον συντελεστεῖ καὶ ἡ Πύλη προχωροῦσε στὴ λήψη σκληρῶν μέτρων ἐναν-

14. Κ.Ν. Τριανταφύλλου, ὁ.π., σ. 48· πβ. Μαριέττα Μινώτου, ὁ.π., σ. 482 καὶ «Χειρόγραφον τοῦ 1821 ἔτους», ὁ.π., σ. 200.

15. Βλ. ἔκθεση τοῦ ἄγγλου πρεσβευτῆ στὴν Κωνσταντινούπολη Stangford, 19/31 Μαρτίου 1821 (F.O., σειρὰ 78, τόμ. 98, φ. 55).

16. «Χειρόγραφον τοῦ 1821 ἔτους», ὁ.π., σ. 200.

17. Γιὰ τὶς συγκρούσεις αὐτὲς διαθέτουμε σήμερα δύο σημαντικὲς μονογραφίες τοῦ Φίλιππου Ἡλιοῦ: *Κοινωνικοὶ ἀγῶνες καὶ Διαφωτισμός. Ἡ περίπτωση τῆς Σμύρνης (1819)*, Ἀθήνα 1986 καὶ «Ἐτύφλωσον Κύριε τὸν λαόν σου». Οἱ προεπαναστατικὲς κρίσεις καὶ ὁ Ν.Σ. Πίικολος», στὸν τόμο *Νεοελληνικὸς Διαφωτισμός. Ἀφιέρωμα στὸν Κ.Θ. Δημαγῶ* [=Ὁ Ἐρακλιστῆς 11, 1974], Ἀθήνα 1980, σ. 580 - 626.

τιόν τῶν χριστιανῶν. Μπροστά στή νέα αὐτὴ πραγματικότητα, οἱ συντηρητικές δυνάμεις τῆς Κωνσταντινούπολης, «δικαιωμένες» ἀπὸ τὴν ἐξέλιξη τῶν γεγονότων, δὲν διστάζουν νὰ κατονομάσουν τοὺς «ἐνόχους» τῆς ἀποστασίας. Ἐνας ἀπ' αὐτοὺς εἶναι ὁ φυλακισμένος ἀρχιερέας Διονύσιος Καλλιάρχης : ἡ κατηγορία ποὺ διασπείρεται ἐναντίον του εἶναι «ὅτι ἦτον ἔξαρχος καὶ προστάτης τῶν καρμπονάριδων, τῶν ὁποίων πρῶτιστοι εἶναι οἱ πεπαιδευμένοι»¹⁸. Μὲ τὸν ὄρο καρμπονάριδες, τὸν ὁποῖο ὁ Οἰκονόμος ὑπογραμμίζει στὴν ἐπιστολή του, ὑπονοοῦνται ἐδῶ ὅλοι ἐκεῖνοι ποὺ ἐμφοροῦνταν ἀπὸ ἀνατρεπτικές ἰδέες, ἰδιαιτέρως οἱ φιλελεύθεροι διανοούμενοι. Ἐκτὸς ἀπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Διονυσίου Ἐφέσου, «περισύρεται»¹⁹ μὲ ἀνάλογες κατηγορίες καὶ τὸ ὄνομα τοῦ Κούμα, ὁ ὁποῖος ἀπὸ τὸν Αὐγούστο τοῦ 1820 βρισκόταν στὴ Σμύρνη²⁰. Δὲν μᾶς ἐνδιαφέρει ἐδῶ ἂν οἱ παραπάνω κατηγορίες ἀνταποκρίνονταν ἢ ὄχι στὴν πραγματικότητα. Ἐκεῖνο ποὺ ἔχει σημασία εἶναι ἡ ἐμμονὴ τῶν συντηρητικῶν κύκλων στὴν ἰδέα ὅτι πίσω ἀπὸ τὴν ἀποστασία βρίσκονται οἱ «πεπαιδευμένοι».

Στὴν ὁμάδα τῶν προοδευτικῶν λογίων τοποθετεῖται καὶ ὁ Κ. Οἰκονόμος, ἀλλὰ τὸ ὄνομά του, ὅπως γράφει ὁ ἴδιος, «ἐσιωπᾶτο διὰ χάριν καὶ φόβον τοῦ Διερμηθέως Μουρούζη»²¹. Ἡ μαρτυρία αὐτὴ παρουσιάζει ξεχωριστὸ ἐνδιαφέρον, διότι μᾶς ἀποκαλύπτει ὅτι οἱ συντηρητικές δυνάμεις τῆς Κωνσταντινούπολης δὲν ἔπαψαν νὰ βλέπουν στὸ πρόσωπο τοῦ Οἰκονόμου τὸν φιλελεύθερο σχολάρχῃ τῆς Σμύρνης καὶ τὸν ὄπαδὸ τοῦ Κοραῆ. Εἶναι γνωστὰ τὰ γεγονότα στὴ Σμύρνη τὸ 1819, ποὺ κατέληξαν στὸ κλείσιμο τοῦ Φιλολογικοῦ Γυμνασίου καὶ στὴν ἀπομάκρυνση τοῦ Οἰκονόμου²². Ἀνάμεσα στὶς κατηγορίες ποὺ εἶχαν διατυπωθεῖ τότε ἐναντίον του ἦταν ὅτι «ἐμποιεῖ κακὸδοξα φρονήματα» στοὺς μαθητές, ὅτι «ἀνακατόνεται εἰς τὰ πολιτικά», ὅτι ἡ σχολὴ του «ἔκαμνε γύμνασιον πολεμικῆς διὰ νὰ ἀποστατήσῃ τὸ γένος ἡμῶν κατὰ τῶν κρατούντων»²³. Οἱ κατηγορίες αὐτὲς συνοδεύουν τὸν Οἰκονόμο καὶ στὴν Κωνσταντινούπολη, ὅπου ἔφτασε, μετὰ ἀπὸ πρόσκληση τοῦ πατριάρχη Γρηγορίου Ε' ²⁴, τὸν Μάιο τοῦ 1820, καὶ ἀφοῦ εἶχαν προηγηθεῖ σφοδρὲς ἀντιδράσεις τῶν συντεχνιῶν καὶ τῆς μητροπόλεως τῆς Σμύρνης ἐναντίον του.

18. Βλ. ἐδῶ, σ. 125.

19. Ὁ.π.

20. Κ. Κούμας, *Ἱστορίαι τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων*, τ. ΙΒ', σ. 598. Βλ. καὶ ἐδῶ, σημ. 41.

21. Βλ. ἐδῶ, σ. 125.

22. Φ. Ἡλιοῦ, *Κοινωνικοὶ ἀγῶνες*, ὅ.π.

23. Κ. Οἰκονόμος, *Τὰ Σωζόμενα Φιλολογικά*, σ. λ' - λα', 471· πβ. Φ. Ἡλιοῦ, *Κοινωνικοὶ ἀγῶνες*, σ. 35, 39.

24. Κ. Οἰκονόμος, *Τὰ Σωζόμενα Φιλολογικά*, σ. λα', λβ'. Βλ. καὶ Σπυρίδων Κ. Παπαγεώργιος, «Τοῦ μητροπολίτου Ἁρτης Ἰγνατίου Α' ἀλληλογραφία», *Ἐπετηρὶς Παρνασσοῦ* 13, 1917, σ. 225.

Σύγχρονες μαρτυρίες ἐπιβεβαιώνουν τὴν ἐχθρική διάθεση καὶ τὴ δυσπιστία πού συναντᾶ ὁ Οἰκονόμος στὴν Κωνσταντινούπολη. Ὁ Γρηγόριος Ε' τὸν θεωρεῖ σχεδὸν ὑπεύθυνο γιὰ τὶς ταραχὲς στὴ Σμύρνη, ἐνῶ συγχρόνως δικαιώνει τὸν ἀντίπαλό του Ἄνθιμο μητροπολίτη Σμύρνης, πού εἶχε πρωτοστατήσῃ στὴν καταδρομὴ ἐναντίον τοῦ Φιλολογικοῦ Γυμνασίου καὶ ἐναντίον τοῦ ἴδιου τοῦ Οἰκονόμου²⁵. Ἀπὸ μιὰ ἄλλη μαρτυρία πληροφοροῦμαστε, ὅτι τὸν Μάιο τοῦ 1820 ὁ Οἰκονόμος περιφερόταν «ἀπροστάτευτος» στὴν Κωνσταντινούπολη καὶ ὅτι ὁ Ἀλέξανδρος Καλλιμάχης «ἐμπόδισε τοὺς υἱοὺς του ἀπὸ τοῦ νὰ προστατεύσουν τοιοῦτον ἄθεον».²⁶

Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά ὅμως ὁ Οἰκονόμος διαθέτει κάποια πλεονεκτήματα, πού ἂν δὲν εἶναι ἱκανὰ νὰ ἐξαλείψουν τὴν καχυποψία τῶν συντηρητικῶν κύκλων ἀπέναντί του, τουλάχιστο τοῦ ἐξασφαλίζουν μιὰ κάποια ἀνοχή: αὐτὰ εἶναι ἡ ἀκτινοβολία του ὡς δασκάλου καὶ ἱεροκήρυκα στὴ Σμύρνη, τὰ δείγματα νομιμοφροσύνης πού εἶχε δώσει στὸ παρελθὸν στὸ Πατριαρχεῖο²⁷ — πρῶτο δεῖγμα τῆς συμβιβαστικῆς τακτικῆς του — καὶ πάνω ἀπ' ὅλα ἡ προστασία πού τοῦ παρεῖχαν προσωπικότητες τῆς ἀνώτερης κοινωνικῆς καὶ ἐκκλησιαστικῆς τάξης, ὅπως οἱ Μουρούζηδες, ὁ Διονύσιος Ἐφέσου, ὁ Δωρόθεος Ἀδριανουπόλεως, ὁ Γρηγόριος Δέρκων κ.ἄ. Πιθανῶς χάρις σ' αὐτὰ τὰ πλεονεκτήματα ἐπιτυγχάνεται καὶ ὁ διορισμός του, στὰ τέλη Μαΐου τοῦ

25. Ἐμμ. Γ. Πρωτοψάλτης, *Ἱγνάτιος Οὐγγροβλαχίας (1766 - 1828)*, τ. Β', Ἀθήνα 1961, σ. 121.

26. Ὁ.π., σ. 123. Ἡ φαναριώτικη οἰκογένεια Καλλιμάχη εἶναι τὴν ἐποχὴ αὐτὴ ἀπὸ τὶς ἰσχυρότερες τῆς Κωνσταντινούπολης: ὁ Ἀλέξανδρος καὶ ὁ μεγαλύτερος γιός του Σκαρλάτος εἶχαν περιβληθεῖ μὲ τὰ ἀξιώματα τοῦ Μεγάλου Διερμηνέα τῆς Πύλης καὶ τοῦ Ἡγεμόνα τῆς Μολδαβίας· ὁ ἄλλος γιός του Ἰωάννης εἶχε χρηματίσει δραγομάνος τοῦ στόλου καὶ τώρα ἦταν Μεγάλος Διερμηνέας. Ἡ καταδρομὴ τοῦ Οἰκονόμου ἀπὸ τὴν οἰκογένεια τῶν Καλλιμάχηδων ἦταν παλιά. Σύμφωνα μὲ τὴν παραπάνω πηγὴ, γύρω στὰ 1808, πού ὁ Οἰκονόμος βρισκόταν στὴ Θεσσαλία ἢ τὶς Σέρρες, ὁ Κωνσταντῖος μητροπολίτης Σερρών (1791 - 1811) — καὶ ἀργότερα Κυζίκου (1811 - 1824) — πνευματικὸς τοῦ Ἰωάννη Καλλιμάχη, «ὠνόμασε τὸν Εὐγένιον ἄθεον, καὶ ὁ Οἰκονόμος τὸν ἠναντιώθη». Ἡ στάση αὐτὴ τοῦ Οἰκονόμου ἦταν ἀρκετὴ νὰ προκαλέσει ἐναντίον του τὴν ἐχθρα τῆς συντηρητικῆς οἰκογένειας τῶν Καλλιμάχηδων, μιᾶς οἰκογένειας πού, κατὰ τὴν ἐκφραση τοῦ Κ. Κούμα, «ἐμοίραζε τὴν φροντίδα τῆς εἰς προσευχὰς καὶ νηστείας καὶ εἰς χρηματισμὸν» (*Ἱστορίαι τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων*, τ. ΙΒ', σ. 514)· πβ. Ἐπαμ. Ι. Σταματιάδης, *Βιογραφία τῶν Ἑλλήνων Μεγάλων Διερμηνέων τοῦ Ὀθωμανικοῦ Κράτους*, Ἀθήνα 1865, σ. 150, 175.

27. Ἀναφέρομαι στὴν ἐπιστολὴ τοῦ Κωνσταντίνου καὶ τοῦ Στέφ. Οἰκονόμου πρὸς τὸν Γρηγόριο Ε' (19 Ἀπρ. 1819), μὲ τὴν ὁποία ἐπιδοκίμαζαν τὴν πατριαρχικὴ ἐγκύκλιο τοῦ Μαρτίου 1819, στόχος τῆς ὁποίας ἦταν ἡ διδασκαλία τῶν νεωτερικῶν μαθημάτων. Ἡ ἐπιστολὴ δημοσιεύθηκε στὸ Γ.Γ. Παπαδόπουλος - Γ.Π. Ἀγγελόπουλος, *Τὰ κατὰ τὸν αἰόδιμον . . . Γρηγόριον τὸν Ε'*, τ. Α', σ. 305 - 309. Γιὰ τὴ σημασία τῆς πατριαρχικῆς ἐγκυκλίου στὴν ἀνάσχηση τῶν νεωτερικῶν κινήματων τῆς ἐποχῆς βλ. Φ. Ἡλιού, «Τὸ φλωσον Κύριε τὸν λαόν σου», σ. 607 κ.ἑξ.

1820, στη θέση του Ιεροκήρυκα του Πατριαρχείου²⁸. Παρά ταῦτα, οἱ συντηρητικοὶ τῆς Κωνσταντινούπολης συνεχίζουν, καθὼς εἶδαμε, νὰ τὸν συγκαταλέγουν στὴν προοδευτικὴ παράταξη. Τὴν ἴδια γνώμη ὁμως ἔχει καὶ ὁ Οἰκονόμος γιὰ τὸν ἑαυτό του. Ἔχει συνείδηση, δηλαδή, ὅτι ἀνήκει στὸν ἴδιο ἰδεολογικὸ ἰσχυρὸ μὲ τὸν Κούμα καὶ τοὺς ἄλλους νεωτεριστὲς δασκάλους καὶ ὅτι οἱ φῆμες ποὺ διασπείρονται ἐναντίον τους ἀφοροῦν καὶ τὸν ἴδιο προσωπικά. Γι' αὐτὸ καὶ ἡ στάση του ἀπέναντι στοὺς κατηγοροῦς τῶν «παιδαγωγικών» εἶναι ἐπιθετικὴ.

Κεντρικὸ πρόσωπο, ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῶν συντηρητικῶν δυνάμεων, εἶναι ὁ Ἰλαρίων Συναΐτης : ἐπόπτης καὶ λογοκριτὴς τοῦ πατριαρχικοῦ τυπογραφείου καὶ ἐπίσημος ἐκφραστὴς τῶν ἀπόψεων τοῦ Πατριαρχείου. Εἶναι γνωστὴ ἡ ἀντιδιαφωτιστικὴ δραστηριότητά του Ἰλαρίωνα τὴν ἐποχὴ αὐτή²⁹. Ἐνα χρόνο πρὶν, στὰ 1820, εἶχε συνεργήσει στὸ νὰ καοῦν ἀπὸ τὸ Πατριαρχεῖο οἱ *Στοχασμοὶ τοῦ Κρίτωνος*, ἕνα ἀπὸ τὰ πιὸ τολμηρὰ κείμενα τοῦ νεοελληνικοῦ διαφωτισμοῦ³⁰. Τὸν ἴδιο χρόνο, σύμφωνα μὲ τὴ μαρτυρία τοῦ Ν. Πίγκουλου, «ἔδωκε γνώμην νὰ παιδευθοῦν μὲ ποινὴν θανάτου πέντε ἐξ ἀπὸ τοὺς θέλοντας νὰ ἐνσπείρουν ἐπανάστασιν» καὶ ἀπειλῆσε ὅτι «θέλει φέρεи τὸν Κοραῖν σιδηροδέσμιον» στὴν Κωνσταντινούπολη³¹. Ἀπὸ τὴν παρούσα ἐπιστολὴ μαθαίνουμε ὅτι ὁ ἀρχεῖος Ἰλαρίων συνέχισε τίς ἐπιθέσεις του καὶ μέσα στὶς κρίσιμες ἐκεῖνες συνθήκες, γεγονός ποὺ προκαλεῖ τὴν ἀγανάκτηση τοῦ Οἰκονόμου : σύμφωνα μὲ τὴν ἀφήγησή του, «μίαν ἐξ ἐκείνων τῶν πολυστενακτῶν ἡμερῶν» συνάντησε τὸν Ἰλαρίωνα στὸ σπίτι τοῦ Γιάγκου Καλλιμάχη καὶ τὸν «κατεφόρτωσε μὲ τοὺς δριμυτάτους ἐλέγχους»³².

Στὴν ομάδα τῶν κατηγορῶν περιλαμβάνονται καὶ ὀρισμένοι ἄρχοντες τοῦ «Σουτσιοῦ κόμματος», ποὺ καταφέρονται ἐναντίον τοῦ Διονυσίου Ἐφέ-

28. Κ. Οἰκονόμος, *Τὰ Σωζόμενα Φιλολογικά*, σ. λβ' - λδ'. Σύμφωνα μὲ μιὰ σύγχρονη μαρτυρία, τὸν διορισμὸ του ὡς ἱεροκήρυκα πρότεινε ὁ Δωρόθεος Πρώτος, μητροπολίτης Ἀδριανουπόλεως· βλ. Ε.Γ. Πρωτοψάλτης, *Ἰγνάτιος Οὐγγροβλαχίας*, ὁ.π., σ. 123. — Ὁ τίτλος τοῦ ἱεροκήρυκα εἶχε ἀπονεμηθεῖ στὸν Οἰκονόμο τὸν Ἰούλιο τοῦ 1819· βλ. Γ.Γ. Παπαδόπουλος - Γ.Π. Ἀγγελόπουλος, *Τὰ κατὰ τὸν αἰὸδιμον . . . Γρηγόριον τὸν Ε'*, τ. Α', σ. 105 - 107.

29. Φ. Ἡλιοῦ, «Τύφλωσον Κύριε τὸν λαόν σου», σ. 605 κ.ἐξ.

30. Δ. Γκίνης, «Κρίτωνος Στοχασμοί», στὸν τόμο *Ἔργα εἰς Ἀδαμάντιον Κοραῖν*, Ἀθήνα 1965, σ. 145.

31. Φ. Ἡλιοῦ, «Τύφλωσον Κύριε τὸν λαόν σου», σ. 593.

32. Βλ. ἐδῶ, σ. 125. Ἡ συνάντηση στὸ σπίτι τοῦ Ἰωάννη Καλλιμάχη, Μεγάλου Διεργηνέα τῆς Πύλης (1819 - 1821), χρονολογεῖται ἀπὸ τὰ συμφραζόμενα μετὰ τὴ σύλληψη τοῦ Διονυσίου Ἐφέσου (9 Μαρτ. 1821). Ὅμως ὁ Καλλιμάχης εἶχε ἐκπέσει ἀπὸ τὸ ἀξίωμα του καὶ εἶχε ἐξοριστεῖ στὴν Καισάρεια ἀπὸ τὸν Φεβρουάριο τοῦ 1821 (βλ. Μαριέττα Μινώτου, ὁ.π., σ. 482· πβ. π. Ἑλληνικὸς Τηλέγραφος, 1821, σ. 145). Ἐπομένως τὸ περιστατικὸ αὐτὸ ἦ εἶναι παλαιότερο ἢ ἔγινε χωρὶς τὴν παρουσία τοῦ Καλλιμάχη.

σου. Στὸ κόμμα αὐτὸ ἀνῆκαν, προφανῶς, οἱ ἀρχοντικὲς ἐκεῖνες οἰκογένειες ποὺ εἶχαν συγγενικὲς καὶ ἄλλες σχέσεις μετὸν ἔκπτωτο ἡγεμόνα τῆς Μολδαβίας Μιχαὴλ Σουῦτσο. Ἡ συμμετοχὴ τοῦ τελευταίου στὸ κίνημα τοῦ Ὑψηλάντη θὰ εἶχε φέροι σὲ ἐξαιρετικὰ δύσκολη θέση τοὺς ἀνθρώπους του³³. Θέλοντας λοιπὸν νὰ ἀποδείξουν τῇ νομιμοφροσύνῃ τους καί, ἐνδεχομένως, νὰ ἀποσεισούν τις ὑποψίες ἢ τις κατηγορίες ποὺ θὰ κυκλοφοροῦσαν εἰς βάρος τους, ἀναζητοῦν ἐξίλαστήρια θύματα στὸ φιλελεύθερο χῶρο.

Πίσω ἀπὸ τις συντονισμένες αὐτὲς ἐπιθέσεις βρίσκεται τὸ Πατριαρχεῖο, τὸ ὁποῖο δὲν θὰ ἀργήσει νὰ προχωρήσει στὴ λήψη συγκεκριμένων μέτρων ἐναντίον τοῦ φιλελεύθερου πνεύματος. Γύρω στὶς 27 Μαρτίου 1821³⁴ συγκροτεῖται πατριαρχικὴ σύνοδος «περὶ καθαιρέσεως τῶν φιλοσοφικῶν μαθημάτων»³⁵. Σ' αὐτὴν συμμετέχει, μαζὶ μετὸν Κωνσταντῖνο Μουρούζη, καὶ ὁ Οἰκονόμος. Κύριος στόχος τῆς συνόδου ἦταν τὰ νεωτερικὰ μαθήματα : οἱ ἐπιστῆμες καὶ γενικότερα ἡ φιλοσοφία. Παράλληλα ὅμως σκόπευε, σύμφωνα μετὴ μαρτυρία τοῦ Οἰκονόμου, καὶ νὰ «παραδειγματίσει» τὸν Κούμα, ἐπειδὴ διέσπειρε «ἀποστατικὰ φρονήματα». Ὁ Οἰκονόμος δὲν διευκρινίζει ἐδῶ τὸν τρόπο μετὸν ὁποῖο τὸ Πατριαρχεῖο θὰ παραδειγματίζε τὸν Κούμα : ὑπονοεῖ ἄραγε κάποιον ἐπιτιμητικὸ γράμμα ποὺ θὰ ἐξέδιδε ἡ σύνοδος ἐναντίον του ἢ κάποια ἄλλη μορφή παραδειγματισμοῦ ; Δὲν εἶναι σαφές. Ἀπὸ τὴ συνέχεια τῆς ἀφήγησης, πάντως, δὲν φαίνεται νὰ πάθῃκε τέτοια ἀπόφαση.

Ἡ συζήτηση στὴ σύνοδο ἔγινε μέσα σ' ἓνα ἐξαιρετικὰ ὀξὺ κλίμα καὶ

33. Σύμφωνα μετὸν Κ. Κούμα (ὁ.π., σ. 609), ὁ Μιχαὴλ Σουῦτσος, λίγο πρὶν ξεσπάσει τὸ κίνημα στὴ Μολδαβία, εἶχε εἰδοποιήσει τοὺς ἀνθρώπους του στὴν Κωνσταντινούπολη νὰ φύγουν· ἐκεῖνοι «ἐντρομοὶ γενόμενοι ἔδωκαν εἶδησιν εἰς τὸν ἀγαπητὸν τοῦ Σουλτάνου Χαλέτ, ὅτι ὁ Ὑψηλάντης ἐμελέτα νὰ ἐμβῇ εἰς τὴν Μολδαυίαν. Ὁ Χαλέτ τοὺς εἶπε νὰ γράψωσι τὸν Αὐθέντην νὰ προσέχη εἰς τὰ κινήματα τούτου, καὶ νὰ ἀναγγέλλῃ τὰ πάντα· Αὐτοὶ ὅμως τὴν νύκτα ἀνεχώρησαν δι' Ὀδησσόν, καὶ τὸ πράγμα ἐγένετο εὐθὺς δημόσιον». Ἀπὸ ἄλλες σύγχρονες πηγὲς πληροφοροῦμαστε ὅτι πραγματικὰ στὶς 3 Μαρτίου «ὄχοντο φυγάδες ὅτε σπαθάρης νικολάκης αὐτάδελφος τοῦ μεγαλβόδα [Σουῦτσο] καὶ ὁ ἐπ' ἀδελφῆ αὐτοῦ γαμβρὸς ποστέλνικος Ἰωάννης σχοινᾶς καὶ ὁ χάτμνος σχοινᾶς σὺν γυναιξὶ καὶ τέκνοις καὶ τοῖς σὺν αὐτοῖς» (Κ. Τριανταφύλλου, ὁ.π., σ. 48· πβ. Μαριέττα Μινώτου, ὁ.π., σ. 482). Οἱ παραπάνω ἀρχοντες ἦταν ἓνα μόνο τμήμα ἀπὸ τὸ «κόμμα» τοῦ Μιχαὴλ Σουῦτσο· οἱ ὑπόλοιποι εἴτε γιὰτὶ δὲν κατάφεραν νὰ φύγουν, εἴτε γιὰτὶ θεωροῦσαν ὅτι δὲν κινδύνευαν ἄμεσα, παρέμειναν στὴν Κωνσταντινούπολη. Ἀπ' αὐτούς θὰ ἦταν ἐκεῖνοι ποὺ καταφέρονταν ἐναντίον τοῦ Διονυσίου Ἐφέσου.

34. Ἡ ἡμερομηνία προκύπτει ἀπὸ τὴν πληροφορία τῆς ἐπιστολῆς ὅτι ἀμέσως μετὰ τὸ τέλος τῆς συνόδου συνελήφθησαν οἱ ἀρχιερεῖς Θεσσαλονίκης, Τουρνόβου καὶ Ἀδριανουπόλεως· αὐτὸ ἔγινε στὶς 27 Μαρτίου 1821· βλ. Κ. Τριανταφύλλου, ὁ.π., σ. 48 καὶ Ν. Σπηλιᾶδης, Ἀπομνημονεύματα, τ. Α', Ἀθήνα 1851, σ. 99. Λίγο νωρίτερα ὅμως—στὰ ἀμέσως τῆς Δ' Ἐβδομάδος τῶν Νηστειῶν», δηλ. γύρω στὶς 23 Μαρτίου—χρονολογεῖ τὴ σύλληψη τῶν τριῶν ἀρχιερέων ὁ Βίος καὶ Πολιτεία τοῦ ἱερομάρτυρος Γρηγορίου, ὁ.π., σ. 38.

35. Βλ. ἐδῶ, σ. 125.

προχώρησε πολύ πέρα από την περίπτωση του Κούμα. Τὰ συντηρητικότερα από τὰ μέλη τῆς συνόδου, ἀνάμεσα στὰ ὅποια οἱ μητροπολίτες Ἰωσήφ Θεσσαλονίκης καὶ Γεράσιμος Χαλκηδόνος, ἐξαπολύουν μιὰ ὑβριστική ἐπίθεση ἐναντίον τοῦ Κοραῆ καὶ τῶν «ὀπαδῶν» του. Ἡ ἀναφορά σὲ συγκεκριμένα πρόσωπα λογίων προκαλεῖ τὴν ἐπέμβαση τοῦ πατριάρχου Γρηγορίου, ὁ ὁποῖος ζητεῖ ἀπὸ τοὺς συνοδικούς νὰ ἀποφεύγουν τὶς ἐπώνυμες καταγγελίες, διότι θὰ μπορούσαν νὰ θεωρηθοῦν «φονεῖς» τῶν κατηγορουμένων. Ἀπὸ τὴ σύσταση αὐτῆ τοῦ πατριάρχου γίνεται φανερό ὅτι οἱ κατηγορίες ποὺ διατυπώνονταν ἐναντίον συγκεκριμένων προσώπων ἦταν τόσο ὀξεῖς καὶ ἀπροκάλυπτες, ποὺ μπορούσαν νὰ ἔχουν τραγικὲς συνέπειες γιὰ τὴ ζωὴ τους.

Ἡ θέση τοῦ Οἰκονόμου στὴ σύνοδο ἦταν ἐξαιρετικὰ δύσκολη : ὄχι μόνο γιατί ἡ ἐπίθεση κατὰ τῶν ὀπαδῶν τοῦ Κοραῆ περιελάμβανε σιωπηρὰ καὶ τὸν ἴδιον, ἀλλὰ κυρίως γιατί ἔπρεπε νὰ ὑπερασπιστεῖ φίλους καὶ δικούς του ἀνθρώπους στὴ Σμύρνη ποὺ διέτρεχαν ἄμεσο κίνδυνο : τὸν Κούμα, τὸν Βενιαμὴν Λέσβιο, ποὺ δίδασκε στὴν Εὐαγγελικὴ Σχολή³⁶ καὶ ἀκόμη τὸν ἀδελφὸ τοῦ Στέφανο, ποὺ εἶχε χρηματίσει δάσκαλος καὶ στενὸς συνεργάτης τοῦ Κούμα στὸ Φιλολογικὸ Γυμνάσιο. Παρεμβαίνει λοιπὸν στὴ συζήτηση καί, κατὰ τὰ λεγόμενα τοῦ ἴδιου, ἀποδοκιμάζει ἔντονα τὴ στάση τῆς συνόδου ἀπέναντι στοὺς «πεπαιδευμένους». Ὁ πατριάρχης Γρηγόριος τὸν καθησυχάζει, διαβεβαιώνοντάς τον ὅτι θὰ εἰδοποιήσει τὸν Κούμα καὶ τὸν Βενιαμὴν νὰ φύγουν ἀπὸ τὴ Σμύρνη, «διότι δὲν συμφέρουν τὰ φιλοσοφικά». Πραγματικά, λίγο πρὶν κλείσει ἡ συνεδρίαση, ἔρχεται ὁ Σκαρλάτος Καλλιμάχης καὶ ἐτοιμάζονται τὰ γράμματα πρὸς τὸν Ἄνθιμο Σμύρνης. Τὸ κλείσιμο τῆς συνόδου ἐπισφραγίζεται μὲ ἓνα δραματικὸ γεγονός : «Διελύθη ἡ Σύνοδος, καὶ εὐθὺς ἀπεσταλμένοι τῆς Πόρτας ζητεῖ τὸν [Ἰωσήφ] Θεσσαλονίκης, τὸν [Ἰωαννίκιο] Τουρνόβου καὶ τὸν ἀείμνηστον [Δωρόθεον] Ἀδριανουπόλεως, τοὺς ὁποίους καὶ ἀπήγαγεν εὐθὺς». Οἱ τρεῖς ἀρχιερεῖς ὠδηγήθησαν στὴ φυλακὴ καὶ στίς 3 Ἰουνίου θανατώθηκαν³⁷. Ἡ σύλληψή τους — ποὺ φυσικὰ δὲν εἶχε καμιὰ σχέση μὲ τὸ ἀντικείμενο τῆς συνόδου — εἶναι ἐνδεικτικὴ γιὰ τὸ κλίμα ποὺ ἐπικρατοῦσε στὴν Κωνσταντινούπολη τὴ στιγμὴ ποὺ τὸ Πατριαρχεῖο ἀποφάσισε νὰ «καθαίρει» τὰ φιλοσοφικὰ μαθήματα.

Ἀπὸ τὴν περιγραφή τοῦ Οἰκονόμου φαίνεται ὅτι τὸ κύριο θέμα ποὺ ἀπασχόλησε τὴ σύνοδο ἦταν ἡ ἀποδοκιμασία τῶν φιλοσοφικῶν μαθημάτων

36. Ἡ παραμονὴ τοῦ Βενιαμὴν Λέσβιου στὴ Σμύρνη τοποθετεῖται μεταξὺ Σεπτεμβρίου 1820 καὶ Μαρτίου 1821· βλ. Ρωζάνη Δ. Ἀργυροπούλου, *Ὁ Βενιαμὴν Λέσβιος καὶ ἡ εὐρωπαϊκὴ σκέψη τοῦ 18ου αἰῶνα*, Ἀθήνα 1983, σ. 79· πβ. Μ. Παρανίκας, *Ἱστορία τῆς Εὐαγγελικῆς σχολῆς Σμύρνης*, Ἀθήνα 1885, σ. 145. Περὶ τὰ τέλη Μαρτίου ὁ Βενιαμὴν ἀναχώρησε γιὰ τὶς Κυδωνίες· βλ. Γ. Βαλέτας, *Βενιαμικά*, Μιτυλήνη 1982, σ. 280-281, 386.

37. Κ. Τριανταφύλλου, *ὁ.π.*, σ. 50 καὶ Μαριέττα Μινώτου, *ὁ.π.*, σ. 483.

καί, συνακόλουθα, τὸ κλείσιμο τῶν σχολείων μὲ τὴν ἀπομάκρυνση τῶν δασκάλων ἀπ' αὐτά. Αὐτὴ ἦταν καὶ ἡ ρητὴ ἀπόφαση τῆς συνόδου: νὰ εἰδοποιηθοῦν ἐγγράφως οἱ δάσκαλοι νὰ φύγουν, ἐπειδὴ διέτρεχαν κίνδυνο καὶ ἐπειδὴ «δὲν συμφέρουν τὰ φιλοσοφικά». Ἡ τελευταία αὐτὴ φράση, σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴν κατηγορία ἐναντίον τοῦ Κούμα ὅτι διέσπειρε «ἀποστατικά φρονήματα», ἀποκαλύπτει τὸ σκεπτικὸ τῆς συνοδικῆς ἀπόφασης. Τὰ φιλοσοφικά μαθήματα καὶ γενικότερα οἱ νεωτερικὲς διδασκαλίαι εἶχαν συντελέσει στὴ διάδοση ἀνατρεπτικῶν ἰδεῶν, ἀνάμεσα στὶς ὁποῖες ἦταν καὶ ἡ ἀποστασία ἀπὸ τὴν «κραταιά» ὀθωμανικὴ βασιλεία. Φορεῖς καὶ προπαγανδιστὲς τῶν ἰδεῶν αὐτῶν ἦταν οἱ φιλελεύθεροι δάσκαλοι καὶ διανοούμενοι. Ἐπειδὴ τὰ φρονήματά τους ἦταν, ἢ μποροῦσαν νὰ γίνουν, γνωστὰ στὶς τουρκικὲς ἀρχὲς ἀντιμετώπιζαν τὸν κίνδυνο νὰ διωχθοῦν. Τὸν κίνδυνο αὐτὸ καθιστοῦσαν ἀμεσώτερο οἱ ἐπώνυμες καταγγελίαι πού διατυπώνονταν τῶρα ἀνοιχτὰ ἐναντίον τους, πράγμα τὸ ὁποῖο γνῶριζε τὸ Πατριαρχεῖο. Γι' αὐτὸ καὶ ὁ Γρηγόριος Ε' προειδοποιοῦσε στὴ σύνοδο τοὺς ἀρχιερεῖς νὰ μὴν κατηγοροῦν ὀνομαστικὰ τοὺς «πεπαιδευμένους». Λαμβάνοντας ὑπ' ὄψην λοιπὸν ἡ σύνοδος τὴν κρισιμότητα τῶν περιστάσεων ἀλλὰ καὶ τὶς δικὲς τῆς εὐθύνες, ἔκρινε ὅτι ἔπρεπε νὰ εἰδοποιήσει τοὺς δασκάλους τῆς Σμύρνης — ἀλλὰ καὶ ἄλλων περιοχῶν, ὅπως θὰ δοῦμε παρακάτω — νὰ φύγουν.

Αὐτὸ ἦταν τὸ σκεπτικὸ τῆς συνοδικῆς ἀπόφασης. Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι ὁ κίνδυνος πού ἀπειλοῦσε τοὺς δασκάλους ἦταν πραγματικὸς. Πρέπει νὰ σημειώσουμε ὅμως ὅτι ἡ ἀπόφαση αὐτὴ πάθηκε σὲ μιὰ στιγμή ὅπου ἡ ἐξέλιξη τῶν ἐπαναστατικῶν πραγμάτων ἦταν ἀκόμη ἀβέβαιη. Ὅταν στὰ τέλη Μαρτίου συνέρχεται ἡ σύνοδος δὲν εἶναι ἀκόμη γνωστὴ ἡ ἐπέκταση τοῦ κινήματος στὴν Πελοπόννησο, πού εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα τὴ γενίκευση τῶν διώξεων καὶ τῶν σφαγῶν στὴν Κωνσταντινούπολη, τὴ Σμύρνη καὶ σὲ ἄλλες μεγάλες πόλεις. Ἀπὸ τὴν ἄποψη αὐτῆ, ἡ ἀπόφαση τῆς συνόδου γιὰ τὴν ἀπομάκρυνση τῶν δασκάλων καὶ τὸ κλείσιμο τῶν σχολείων εἶχε μᾶλλον προληπτικὸ χαρακτῆρα: ἀπέβλεπε, δηλαδή, στὴν ἐξουδετέρωση ἐστιῶν πού θὰ μποροῦσαν νὰ γίνουν ἀφορμὴ νὰ κατηγορηθεῖ τὸ Πατριαρχεῖο ἀπὸ τὴν Πύλη ὅτι ὑποθάλλει τὸ ἐπαναστατικὸ κίνημα. Ἀνεξάρτητα ὅμως ἀπὸ τὶς σκοπιμότητες αὐτές, ἡ συνοδικὴ ἀπόφαση ἀναποκρινόταν, ὡς ἓνα σημεῖο, καὶ πρὸς τὴν πολιτικὴ τοῦ ἴδιου τοῦ Πατριαρχείου, καθὼς ἔθετε ὑπὸ ἀπαγόρευση τὰ νεωτερικὰ μαθήματα, τὰ ὁποῖα, δυὸ χρόνια πρίν, τὸν Μάρτιο τοῦ 1819, εἶχε ἀποδοκιμάσει μὲ τὴ γνωστὴ Ἐγκύκλιο τοῦ Γρηγορίου Ε' ³⁸.

Ἀπὸ μιὰ ἄποψη λοιπὸν, ἡ ἀπόφαση τῆς συνόδου «περὶ καθαιρέσεως τῶν φιλοσοφικῶν μαθημάτων» δὲν ἀποτελεῖ παρὰ τὴ συνέχεια καὶ τὸ τέλος μιᾶς παλιότερης ὑπόθεσης. Ἡ Ἐγκύκλιος τοῦ 1819 ἀποτέλεσε, ὅπως ἔχει παρα-

38. Βλ. ἐδῶ, σμ. 27.

τηρηθεῖ³⁹, τὴν ἀφετηρία γιὰ τὴν παρακμὴ καὶ τὴ διάλυση τῶν προεπαναστατικῶν ἐκπαιδευτικῶν ἰδρυμάτων, πού ἐμπνέονταν ἀπὸ τὶς ἰδέες τοῦ διαφωτισμοῦ. Τὸ καλοκαίρι τοῦ 1819 τὸ Φιλολογικὸ Γυμνάσιο κλείνει κάτω ἀπὸ τὴ συντονισμένη ἐπίθεση τῶν συντεχνιῶν καὶ τοῦ μητροπολίτη τῆς Σμύρνης, ὁ ὁποῖος ἔχει τὴν ὑποστήριξη τοῦ Γρηγορίου Ε΄. Τὸν ἐπόμενο χρόνο τὸ Πατριαρχεῖο προκαλεῖ ἐμπόδια στὴ λειτουργία τῆς σχολῆς τῶν Κυθωνιῶν καὶ ἀποδοκιμάζει τὸ πρόγραμμα τῆς σχολῆς τῆς Χίου⁴⁰. Τὸν Αὐγούστο τοῦ 1820 ὁ Κούμας προσπαθεῖ, ἀλλὰ χωρὶς ἐπιτυχία, νὰ ἀνασυστήσῃ τὸ Φιλολογικὸ Γυμνάσιο⁴¹. Τὸ μόνο πού πετυχαίνει, σύμφωνα μὲ μιὰ μεταγενέστερη μαρτυρία, εἶναι νὰ ἀνοίξῃ μιὰ δική του σχολή· ἀλλὰ αὐτὸς παρῆλθον ὀλίγαι ἡμέραι καὶ οἱ περὶ τὸν δημεγέρτην Μερικαν καὶ Σάβ. Μουσουδάκην ἐπελθόντες εἰς τὴν νέαν ταύτην σχολὴν ἀπεδίωξαν διὰ κλητῆρων τοῦ Κοινοῦ τὸν διδάσκαλον Κούμαν⁴². Στὸ μέτρο λοιπὸν πού τὰ προοδευτικὰ σχολεῖα τῆς ἐποχῆς

39. Φ. Ἡλιού, «Τύφλωσον Κύριε τὸν λαόν σου», σ. 623 - 624.

40. Ὁ.π.

41. Ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ 1819 ὁ Κούμας ἐτοιμάζεται νὰ κατεβεῖ ἀπὸ τὴ Βιέννη στὴ Σμύρνη. Σκοπὸς του ἦταν, σύμφωνα μὲ τὴ μαρτυρία τοῦ φίλου του Θ. Φαρμακίδη, «ν'ἀγωνισθῆ (...) ὑπὲρ τοῦ σχολείου» [τοῦ Φιλολογικοῦ Γυμνασίου]: βλ. ἐπιστολὴ τοῦ Θ. Φαρμακίδη πρὸς τὸν Κ. Οἰκονόμο ἀπὸ Γοττίγγη, 13 Δεκ. 1819, στὸ Ἀρχεῖο Οἰκονόμου, φάκ. VII, ἀρ. 7. Ἡ ἀναχώρηση τοῦ Κούμα πραγματοποιήθηκε μερικὸς μῆνες ἀργότερα. Στις 24 Μαΐου 1820 φεύγει ἀπὸ τὴ Βιέννη καὶ μέσω τῆς Ὁδησοῦ φτάνει στὴν Κωνσταντινούπολη στις 8 Ἰουλίου· ἀρχὲς Αὐγούστου βρίσκεται στὴ Σμύρνη. (Σχετικὰ μὲ τὸ ταξίδι του αὐτὸ βλ. Κ. Κούμας, *Ἱστορία τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων*, τ. IB', σ. 597 - 598 καὶ ἐπιστολὴ τοῦ ἴδιου πρὸς τὸν Fr. Thiersch ἀπὸ Σμύρνη, 16 Σεπτ. 1820, πού σώζεται στὰ κατάλοιπα τοῦ Fr. Thiersch, στὴ Bayerische Staatsbibliothek τοῦ Μονάχου· τὴ χρησιμοποίη ἀπὸ φωτοτυπία πού βρίσκεται στὰ κατάλοιπα τοῦ Γεωργίου Λαῖου, στὸ Κέντρο Ἑρεῦνης τοῦ Μεσαιωνικοῦ καὶ Νέου Ἑλληνισμοῦ). Πρὶν κατεβεῖ στὴ Σμύρνη, ὁ Κούμας περνάει ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη, μὲ σκοπὸ νὰ διερευνήσῃ «τίνα δρόμον ἔχη ἡ περὶ τοῦ Γυμνασίου στάσις» (Κ. Κούμας, *ὁ.π.*, σ. 597) καὶ κυρίως γιὰ νὰ κάνει τὰ ἀπαραίτητα διαβήματα στὸ Πατριαρχεῖο, ὥστε νὰ πετύχῃ τὴν ἐπαναλειτουργία τοῦ Γυμνασίου. Ἡ προσπάθειά του αὐτὴ φαίνεται ὅτι τελεσφόρησε. Ἀπὸ ἀνώνυμη ἐπιστολὴ, γραμμὴν στὰ Θεραπεῖα τὸν Αὐγούστο τοῦ 1820, πληροφοροῦμαστε ὅτι «ὁ Κούμας κατόρθωσε νὰ εὐγάλη πατριαρχικὰ συγκλίμα, ἐν δυνάμει τῶν ὁποίων νὰ ἀποκατασταθῶσιν οἱ Οἰκονόμοι καὶ αὐτός, ὡς πρότερον, εἰς τὸ σχολεῖον». Ἡ ὑποδοχὴ ὅμως τοῦ Κούμα στὴ Σμύρνη ἦταν ἐξαιρετικὰ ἐθρική: «ὁ ἄγριος Σμύρνης [Ἄνθιμος]», συνεχίζει ὁ ἐπιστολογράφος, «ἀφ' οὗ τὰ ἔλαβεν [τὰ σιγίλλια], ἀνέβαλε τὴν ἐπ' ἐκκλησίας ἀνάγκωσίν των, ἕως οὗ προδιέθεσε τοὺς συμπατριαστάς του. Καὶ οὕτως ἀναγινωσκόμενα ἀκολούθως, ὤρμησαν, τὰ ἄρπαξαν ἀπὸ τὰς χεῖρας τοῦ ἀναγινωσκοντος αὐτὰ ἱερέως, τὰ κατεξέσχισαν μετὰ μεγάλης ταραχῆς εἰς τὸ μέσον τῆς ἐκκλησίας...». (Ἡ ἐπιστολὴ δημοσιεύτηκε στὸ π. *Μέλισσα*, τχ. Γ', Παρίσι 1820, σ. 274 - 275· πβ. Φ. Ἡλιού, *Κοινωνικοὶ ἀγῶνες*, σ. 35 - 36). Οἱ βίαιες αὐτὲς ἐκδηλώσεις ἐμπόδισαν, ὀριστικὰ πιά, τὴν ἐπαναλειτουργία τοῦ Φιλολογικοῦ Γυμνασίου. Βλ. καὶ τὴν ἐπόμε. σημ. 42.

42. Τὴν πληροφορία αὐτὴ δίνει ὁ Σοφ. Οἰκονόμος (Κ. Οἰκονόμος, *Τὰ Σωζόμενα*

ἔχουν ἤδη ἀποδυναμωθεῖ ἀπὸ τὶς παρεμβάσεις τῆς Ἐκκλησίας, ἡ ἀποδοκιμασία τῶν φιλοσοφικῶν μαθημάτων στὰ 1821 ἦταν περισσότερο μιὰ συμβολικὴ πράξι, μὲ τὴν ὁποία τὸ Πατριαρχεῖο ἀποδείκνυε τὴ νομιμοφροσύνη του ἀπέναντι στὴν Πύλη, ἀλλὰ καὶ τὴν ἔμμονη ἀντίθεσή του πρὸς τὶς νεωτερικὲς ἰδέες, πού τὴ στιγμὴ ἐκείνη ταυτίζονταν μὲ τὸ πνεῦμα τῆς ἀποστασίας.

Εἶδαμε παραπάνω ὅτι ὁ Κούμας εἶχε κατηγορηθεῖ ὅτι «διέσπειρε ἀποστατικὰ φρονήματα». Ἡ κατηγορία αὐτὴ ὑποθέτω ὅτι διοχετεύτηκε στὴν Κωνσταντινούπολη ἀπὸ τοὺς ἀντιπάλους τοῦ Φιλολογικοῦ Γυμνασίου καὶ τοῦ ἴδιου τοῦ Κούμα καὶ βασίστηκε ὄχι σὲ κάποια συγκεκριμένη συνωμοτικὴ δραστηριότητά του, ἀλλὰ μόνο στὴ γνωστὴ ἰδεολογικὴ του τοποθέτηση. Ὁ ἴδιος ὁ Κούμας, αὐτοβιογραφούμενος στὰ 1832⁴³, ἀρνεῖται ὅτι εἶχε ὅποια-δήποτε σχέση μὲ τὶς ἐπαναστατικὲς κινήσεις τῆς ἐποχῆς. Τὴν ὑπαρξὴ τῆς Φιλικῆς Ἐταιρείας πληροφορήθηκε γιὰ πρώτη φορά, ὅπως γράφει, στὴν Ὀδησσό, ὅταν στὰ 1820 κατέβαινε ἀπὸ τὴ Βιέννη στὴ Σμύρνη· κι ἀφοῦ ἐγκαταστάθηκε ἐκεῖ ἀπέφυγε κάθε ἐπαφή μὲ τοὺς Φιλικούς πού περνοῦσαν ἀπὸ τὴ Σμύρνη καὶ «ἐτάρατταν συχνάκις τὴν ἡσυχίαν του μὲ λόγους αἰνιγματώδεις»⁴⁴. Ἄσχετα ἀπὸ τὶς διαβεβαιώσεις αὐτὲς τοῦ Κούμα, πού δὲν ἔχουμε λόγο νὰ τὶς ἀμφισβητήσουμε, οἱ ἀντίπαλοί του στὴ Σμύρνη καὶ τὴν Κωνσταντινούπολη δὲν χρειάζονταν ἰδιαίτερες ἀποδείξεις γιὰ νὰ στοιχειοθετήσουν τὴν ἐνοχὴ του : καὶ μόνο ἡ προηγούμενη θητεία του στὸ Φιλολογικὸ Γυμνάσιο

Φιλολογικά, σ. λα', σημ.), στηριζόμενος σὲ μαρτυρίες Σμυρναίων πού ἔζησαν ἀπὸ κοντὰ τὰ γεγονότα. Τὶς μαρτυρίες αὐτὲς ὁ Σοφ. Οἰκονόμος τὶς χρησιμοποιεῖ γιὰ νὰ διαφεύσει τὸν Κούμα, ὁ ὁποῖος εἶχε ὑποστηρίξει ὅτι ὁ Ἄνθιμος Σμύρνης καὶ οἱ δημογέροντες «τοῦ ἐπρόσφεραν εὐθὺς τὴν καθέδραν του εἰς τὸ Γυμνάσιον», ἀλλὰ ἐκεῖνος τὴν ἀρνήθηκε, «τρέμων μὴ ἔξαφνα ἡ [Φιλικῆ] ἑταιρεία περιπλέξῃ καὶ αὐτὸν καὶ τὸ κοινὸν εἰς δυστυχίαν μὲ ἔξαφνον τινὰ ἐκπυροσκόρτησιν» (Κ. Κούμας, ὁ.π., σ. 598). Εἶναι κάπως δύσκολο νὰ πιστέψουμε ὅτι ὁ Κούμας πῆρε ἐντολὴ νὰ ξανανοίξῃ τὸ Φιλολογικὸ Γυμνάσιο, ἂν λάβουμε ὑπ' ὄψιν τὸ ἀντιδιαφωτιστικὸ κλίμα πού συνέχιζε νὰ ἐπικρατεῖ στὴ Σμύρνη, καὶ μάλιστα τὸ γεγονός ὅτι εἶχαν ἀρχίσει νὰ ἐκδηλώνονται σ' αὐτὴν ἔντονος συνωμοτικὲς κινήσεις. Ἡ κατάσταση αὐτὴ κάθε ἄλλο παρὰ εὐνοοῦσε τὴν ἐπαναλειτουργία ἐνὸς σχολείου πού ἔνα χρόνον πρὶν εἶχε κλείσει λόγω ἀκριβῶς τοῦ νεωτερικοῦ χαρακτήρα του. Πιθανότερη λοιπὸν φαίνεται ἡ ἐκδοχὴ τοῦ Σοφ. Οἰκονόμου ὅτι ἡ μητρόπολη καὶ οἱ δημογέροντες τῆς Σμύρνης τὸ μόνο πού ἐπέτρεψαν στὸν Κούμα ἦταν νὰ ἀνοίξῃ «ἐν ἄλλῃ οἰκίᾳ σχολὴν ἰδίαν» (Τὰ Σωζόμενα Φιλολογικά, ὁ.π.).

43. Κ. Κούμας, ὁ.π., σ. 597 - 598.

44. Τὸν Αὐγούστο τοῦ 1822, στὴ Βιέννη, ὁ Κούμας θὰ συλληφθεῖ καὶ θὰ ἀνακριθεῖ ἀπὸ τὶς αὐστριακὲς ἀρχὲς γιὰ συμμετοχὴ στὶς ἐπαναστατικὲς κινήσεις. Καὶ στὴν περίπτωσή αὐτὴ θὰ ἀρνηθεῖ ὅτι εἶχε ὅποιαδήποτε ἀνάμιξη σ' αὐτὲς : «παντὸς ἐγκλήματος διατελω ἀμέτοχος· οὔτ' ἀκήκόα τι ποτε τῶν μελετηθέντων, οὔτ' ἔργων τινὰ τῶν λεγομένων ἐταιριστῶν», γράφει στὸν Fr. Thiersch· Πολ. Κ. Ἐνεπεκίδης, *Κοραῆς, Κούμας, Κάλβος*, ὁ.π., σ. 94· πβ. σ. 68 - 71, 80 - 81.

καί ἡ παρουσία του στή Σμύρνη σέ μιὰ ἐποχὴ ἐπαναστατικοῦ ἀναβρασμοῦ, ἔφταναν νὰ κινήσουν τίς ὑποψίες τῶν ἀντιπάλων του καί νὰ τὸν χαρακτηρίσουν ὡς φορέα «ἀποστατικῶν φρονημάτων».

Οἱ πληροφορίες πού μᾶς δίνει ὁ Οἰκονόμος σχετικὰ μὲ τὴ σύγκληση τῆς συνόδου τὸν Μάρτιο τοῦ 1821 δὲν εἶναι γνωστὲς ἀπὸ ἄλλοῦ. Ὑπάρχουν ὅμως ὀρισμένες ἄλλες σχετικὲς μαρτυρίες, ἀναφερόμενες στὴν ἐφαρμογὴ τῆς συνοδικῆς ἀπόφασης, οἱ ὁποῖες ἐπιβεβαιώνουν καί συμπληρώνουν τίς πληροφορίες τοῦ Οἰκονόμου. Ἀπὸ τίς μαρτυρίες αὐτὲς προκύπτει ὅτι ἡ ἐντολὴ γιὰ τὴν ἀπομάκρυνση τῶν δασκάλων ἔφτασε πραγματικὰ στὸν προορισμό της καί προκάλεσε τὸ κλείσιμο τῶν σχολείων καί τὴ φυγὴ τῶν δασκάλων.

Μερικοὺς μῆνες ἀργότερα, τὸν Ἰούλιο τοῦ 1821, ὁ Κούμας περιγράφει σὲ ἐπιστολὴ του⁴⁵ ἀπὸ τὴν Τεργέστη, τίς συνθῆκες κάτω ἀπὸ τίς ὁποῖες ἐγκατέλειψε τὴ Σμύρνη. Οἱ εἰδήσεις γιὰ τίς διώξεις καί τίς σφαγὲς στὴν Κωνσταντινούπολη, γράφει, δημιούργησαν στὴ πόλη ἓνα κλίμα πανικοῦ. "Ἐντρομοὶ οἱ χριστιανοὶ κατεβαίνουν στὸ λιμάνι καί προσπαθοῦν νὰ ἐπιβιβαστοῦν στὰ πλοῖα γιὰ νὰ σωθοῦν : «Ἐσπευδον οὖν πάντες εἰς τὰ πλοῖα καί ἦν ἡ πόλις θορύβου μεστή, τρεχόντων, μετοικούντων εἰς τὰ παράλια, μετακομιζόντων, συνωθουμένων εἰς τὸν λιμένα καί τὴν πόλιν ἀποκενούτων». Τὸν ἴδιο καιρὸ, συνεχίζει ὁ Κούμας, ἔφτασε ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη καί κυκλοφοροῦσε ἡ εἰδηση ὅτι τὸ Πατριαρχεῖο διέταξε τὴν ἀπομάκρυνση τῶν δασκάλων : «καὶ λόγος κοινὸς ἐν τε Κωνσταντινουπόλει καί Σμύρνη τοὺς λογίους εἶναι τὸ πρῶτον αἴτιον τῶν δεινῶν, καί τὸν Πατριάρχην (εἰ αὐτοκίνητον, εἰ ἑτεροκίνητον οὐκ οἶδα τάληθές) ἐπιτάξει μυστικῶς τὴν ἐκ τῶν Ἰωνικῶν χωρίων ἀποχώρησιν ἐμοῦ καί Βενιαμίνου, καί Βάμβρα καί Θεοφίλου, ἠνάγκασάν με (. . .) ἀποδράναι τὴν ταχίστην ἐκεῖθεν»⁴⁶.

Ἡ μαρτυρία αὕτη ἀποδίδει συνοπτικά, ἀλλὰ μὲ ἀκρίβεια, τὴν ἀπόφαση τῆς πατριαρχικῆς συνόδου καί τοὺς λόγους πού τὴν προκάλεσαν. Μᾶς πληροφορεῖ ἀκόμη ὅτι τὸ Πατριαρχεῖο εἶχε διατάξει νὰ φύγουν ὄχι μόνο ὁ Κούμας καί ὁ Βενιαμὴν Λέσβιος, ἀλλὰ καί δύο ἀκόμη γνωστοὶ δάσκαλοι : ὁ Νεόφυτος Βάμβρας καί ὁ Θεόφιλος Καίρης. Καί οἱ δύο ἀνῆκαν στὴ σφαῖρα ἐπιρροῆς τοῦ Κοραῆ καί διηύθυναν δύο ἀπὸ τὰ σημαντικότερα ἐκπαιδευτικὰ ἰδρύματα τῆς ἐποχῆς : τὴ σχολὴ τῆς Χίου ὁ πρῶτος καί τῶν Κυθωνιῶν ὁ δεύτερος. Γνωστοὶ γιὰ τίς νεωτερικὲς ιδέες τους, θὰ εἶχαν ἴσως κατονομαστεῖ καί αὐτοὶ κατὰ τὴ διάρκειά τῆς συνόδου.

45. Δημοσιεύεται ἀπὸ τὸν Πολ. Κ. Ἐνεπεκίδη, ὁ.π., σ. 91 - 94. Ἡ ἐπιστολὴ ἀπευθύνεται πρὸς τὸν Fr. Thiersch.

46. Ὁ.π., σ. 92. Ἀναδημοσιεύω τὸ ἀπόσπασμα ἀπὸ τὸ πρωτότυπο, πού βρίσκεται σὲ φωτοτυπία στὰ κατάλοιπα τοῦ Γ. Λαῖτου (βλ. ἐδῶ, σμμ. 41). Ὁ Ἐνεπεκίδης διαβάζει εἴτε Κωνσταντινουπόλει ἀντὶ τοῦ ὄρθου ἐν τε Κωνσταντινουπόλει, τάληθῃ ἀντὶ τάληθές καί ἠνάγκασέ με ἀντὶ ἠνάγκασάν με.

Στὴν ἐπιστολὴ τοῦ Κούμα δὲν γίνεται ρητὰ λόγος γιὰ τὴν ἀφιξὴ τῶν πατριαρχικῶν γραμμάτων στὴ Σμύρνη. Πρόκειται, νομίζω, γιὰ ἀπλὴ παράλειψη, ποὺ ὀφείλεται στὸν συνοπτικὸ τρόπο περιγραφῆς τῶν περιστατικῶν. Ἀποδέκτης τῶν γραμμάτων ἦταν, καθὼς εἶδαμε παραπάνω, ὁ μητροπολίτης Ἀνθιμος, ὁ ὁποῖος καὶ θὰ ἀνακοίνωσε στὸν Κούμα τὸ περιεχόμενό τους. Μαζὶ μ' αὐτὰ ἔφτασαν πιθανῶς καὶ ἄλλες συμπληρωματικὲς εἰδήσεις σχετικὰ μὲ τὶς κατηγορίες ἐναντίον τῶν λογίων. Μιὰ ἀπ' αὐτές, ποὺ θὰ εἶχε ἀσφαλῶς διατυπωθεῖ καὶ στὴ σύνοδο, ἦταν ὅτι οἱ λόγοι εἶναι «τὸ πρῶτον αἴτιον τῶν δεινῶν». Ἡ κοινολογούμενη αὐτὴ κατηγορία καί, φυσικά, ἡ ἐπιτακτικὴ πατριαρχικὴ ἐντολή, «ἀνάγκασαν» τὸν Κούμα νὰ φύγει ἀπὸ τὴ Σμύρνη. Εἶναι χαρακτηριστικὸ ὅτι ὁ Κούμας δὲν συνδέει καθόλου τὴν πατριαρχικὴ ἐντολὴ μὲ τὸν κίνδυνο ποὺ διέτρεχε παραμένοντας στὴ Σμύρνη· περιορίζεται μόνον νὰ σημειώσῃ ὅτι ἀγνοεῖ ἀν τὴν ἀπόφαση γιὰ τὴν ἀπομάκρυνσή του τὴν πῆρε ὁ πατριάρχης μόνος του ἢ μετὰ ἀπὸ ὑποκίνηση ἄλλων. Ἡ παράλειψη αὐτὴ μοιάζει νὰ ὑποδηλώνει ὅτι ὁ Κούμας δὲν εἶχε πειστεῖ ὅτι πρόθεση τοῦ Πατριαρχείου ἦταν νὰ προφυλάξῃ τοὺς δασκάλους ἀπὸ τὸν κίνδυνο. Αὐτὸ δὲν σημαίνει βέβαια ὅτι ὑποτιμοῦσε τὴν κρισιμότητα τῶν περιστάσεων. Στὴ συνείδησή του ὅμως φαίνεται ὅτι βάραινε περισσότερο ἢ ἐχθρική στάση τῶν συντηρητικῶν κύκλων τῆς Κωνσταντινούπολης ἀπέναντι στὰ φιλοσοφικὰ μαθήματα καὶ στὸν ἴδιον προσωπικά.

Ἡ ἀναχώρηση τοῦ Κούμα ἀπὸ τὴ Σμύρνη ἔγινε στὶς ἀρχές Ἀπριλίου, ἀμέσως μετὰ τὴ λήψη τῆς πατριαρχικῆς ἐντολῆς : ὅπως ἀναφέρει ὁ ἴδιος⁴⁷, στὶς 14 Ἀπριλίου (μὲ τὸ ν.ῆ.) ἐπιβιβάστηκε σὲ αὐστριακὸ καράβι καὶ ὀκτὼ μέρες ἀργότερα ἀπέπλευσε γιὰ τὴν Τεργέστη. Ὁ ἄλλος δάσκαλος τῆς Σμύρνης, ὁ Βενιαμὴν Λέσβιος, εἶχε φύγει γιὰ τὶς Κυδωνιές πρὸς τὰ τέλη Μαρτίου 1821⁴⁸, πρὶν φτάσει, ἴσως, στὴ Σμύρνη ἢ γνωστὴ πατριαρχικὴ ἀπόφαση. Τὴ φυγὴ τοῦ Βενιαμίν, ὁ ὁποῖος ἦταν ἤδη ἀναμειγμένος στὶς ἐπαναστατικὲς κινήσεις⁴⁹, θὰ ἐπέσπευσαν οἱ εἰδήσεις γιὰ τὸ κίνημα τοῦ Ὑψηλάντη στὶς Ἡγεμονίες καὶ γιὰ τὰ μέτρα ποὺ ἄρχισε νὰ παίρνει ἡ Πύλη ἐναντίον τῶν Ἑλλήνων τῆς Κωνσταντινούπολης.

Τὸ δρόμο τῆς φυγῆς ἀκολούθησαν καὶ οἱ ἄλλοι δύο δάσκαλοι : ὁ Καῖρης καὶ ὁ Βάμβας. Ὁ πρῶτος πέρασε ἀπὸ τὶς Κυδωνιές στὰ Ψαρά καὶ κατόπι στὴν Ἀνδρο, ὅπου τὸν Μάιο τοῦ 1821 κήρυξε τὴν Ἐπανάσταση⁵⁰. ὁ δευτέρος ἀναχώρησε ἀπὸ τὴ Χίο γιὰ τὴν Ὑδρα στὶς ἀρχές Ἀπριλίου 1821. Δὲν γνωρίζουμε τὶς συνθῆκες κάτω ἀπὸ τὶς ὁποῖες ὁ Καῖρης ἐγκατέλειψε τὸ σχο-

47. Ὁ.π., σ. 92.

48. Βλ. ἐδῶ, σ. 36.

49. Ρωξάνη Δ. Ἀργυροπούλου, Ὁ Βενιαμὴν Λέσβιος, ὁ.π., σ. 77.

50. Δημ. Π. Πασχάλης, Ἡ Ἀνδρο, ἡτοὶ ἱστορία τῆς νήσου ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς, τ. Β', Ἀθήνα 1927, σ. 378 - 379.

λεῖτο τῶν Κυδωνιῶν ἀσφαλῶς, ὅμως, ἀκολούθησε καὶ αὐτὸς τὴν πατριαρχικὴ ἐντολή. Ἀντίθετα, γιὰ τὴ φυγὴ τοῦ Βάμβρα διαθέτουμε ἀρκετὲς πληροφορίες. Σὲ ἐπιστολὴ του, γραμμμένη ἀρκετὰ χρόνια ἀργότερα⁵¹, ἀπομνημονεύει ὡς ἐξῆς τὰ σχετικὰ γεγονότα: «ὁ αἰίδιμος Γρηγόριος, ὁ τότε Πατριαρχεῦον, ἔγραψε πρὸς τὸν Πλάτωνα, ἀρχιερέα τῆς Χίου, προστάζων νὰ παύσωσι τὰ φιλολογικὰ καὶ ἐπιστημονικὰ μαθήματα, καὶ νὰ συρθῇ ὁ ἐπιστάτης τῆς σχολῆς, Ν. Βάμβρας, μὲ σκοπὸν βέβαια νὰ βιασθῶσιν οὕτως οἱ ξένοι μαθηταὶ οἰκοθῆν νὰ ἀναχωρήσωσι, διὰ νὰ μὴν ἐρεθίζεται ἐκ τῆς θεάς των ἡ ἄνομος ἀγριότης τῶν Τούρκων». Μετὰ ἀπ' αὐτὰ ὁ Βάμβρας, «ἐκτεθειμένος εἰς τὸν ἔσχατον κίνδυνον χωρὶς ἀκρόασιν ἀπολογίας καὶ χωρὶς καμμίαν κοινὴν ὠφέλειαν», δραπετεύει στὴν ἐπαναστατημένη Ἰδρα, μαζὶ μὲ ἀρκετοὺς μαθητὲς του⁵².

Ἀπὸ τῆ μαρτυρία αὐτῆ τοῦ Βάμβρα βλέπουμε ὅτι ἡ πατριαρχικὴ ἐντολή ποὺ τὸν ἀφοροῦσε ἦταν διαφορετικὴ ἀπὸ ἐκείνη ποὺ ἔλαβε ὁ Κούμας. Ἡ ἐντολή πρὸς τὸν πρῶτο ἦταν νὰ διακόψει τὰ μαθήματα, ἐνῶ πρὸς τὸν δεύτερο νὰ ἐγκαταλείψει τὴ Σμύρνη. Ἡ διαφορὰ αὐτὴ ὀφείλεται ὄχι μόνον στὸ ὅτι ὁ Κούμας, σὲ ἀντίθεση μὲ τὸν Βάμβρα, δὲν ἀσχοῦσε, ἐπίσημα τουλάχιστο, διδασκτικὰ καθήκοντα, ἀλλὰ καὶ στὸ γεγονὸς ὅτι τὸ ὄνομα τοῦ πρῶτου ἦταν πολὺ περισσότερο συνδεδεμένο μὲ τὰ νεωτερικὰ κινήματα καί, ἐπομένως, ἡ παραμονή του στὴ Σμύρνη ἦταν ἐκτεθειμένη σὲ μεγαλύτερους κινδύνους.

51. Δημοσιεύτηκε στὴν ἐφ. Ὁ Σωτήρ, ἀρ. 68, 13 Σεπτ. 1834· ἀναδημοσιεύεται στὸ *Χιακὸν Ἀρχεῖον*, ἐπιμ. Ἰω. Βλαχογιάννης, τ. Α', Ἀθήνα 1924, σ. 457 - 459.

52. Ὁ π. Λεπτομερεῖς πληροφορίες γιὰ τὴ φυγὴ τοῦ Βάμβρα ἀπὸ τὴ Χίο καὶ τοὺς κινδύνους ποὺ διέτρεξε μᾶς δίνει ὁ Γρηγόριος Φωτεινός, *Χιακὸν Ἀρχεῖον*, ἔ.π., σ. 455 - 457· πβ. Γ. Λαΐος, *Ἀνέκδοτες ἐπιστολὲς καὶ ἔγγραφα τοῦ 1821*, Ἀθήνα 1958, σ. 113. Ἡ ἀναχώρησή του ἔγινε μετὰ τὴν 1 Ἀπριλίου 1821· τὴν ἡμερομηνία αὐτὴ φέρει ἕνα πιστοποιητικὸ σπουδῶν, συνταγμένο ἀπὸ τὸν ἴδιον στὴ Χίο, ἀμέσως μετὰ τὴν «διάλυσιν τῆς Σχολῆς», γιὰ λογαριασμὸ τοῦ μαθητῆ τοῦ Κωνσταντίνου Τυπάλδου (βλ. Γεώργιος Δ. Μεταλληνός, «Οἱ σπουδὲς τοῦ Κων. Τυπάλδου - Ἰακωβάτου (1795 - 1867)», *Δελτίον Ἀναγνωστικῆς Ἐταιρίας Κερκύρας* 15, 1978, σ. 142 - 143). Ὁ Κ. Τυπάλδος ἦταν ἕνας ἀπὸ τοὺς μαθητὲς τοῦ Βάμβρα ποὺ τὸν ἀκολούθησαν στὴν Ἰδρα. Ἀπὸ ἐκεῖ στέλνει στὶς 19 Ἀπριλίου 1821 ἕνα γράμμα στὸν πατέρα του, μὲ τὸ ὁποῖο τὸν πληροφορεῖ γιὰ τὰ γεγονότα ποὺ προηγήθηκαν: «Ἡ αἰτία, διὰ τὴν ὁποίαν ἐκ τῆς Χίου ἀνεχώρησα, εἶναι αὕτη. Ἡ Ἑλλάς ὅλη ἀνεγερθεῖσα ζητεῖ τὴν πρὸ πολλοῦ ἐπιθυμουμένην ἐλευθερίαν ἀπὸ τὸν βαρβαρικὸν ζυγόν. Τοῦτου ἕνεκα, οἰκονομίαν ποιούσα ἡ μεγάλη ἐκκλησία καὶ οἱ τοῦ Γένους προεστέοντες, διὰ προσταγῆς των κατέπαυσαν τὰ Δημόσια Σχολεῖα τῆς τε Κωνσταντινουπόλεως, Σμύρνης, Κυδωνιῶν, Πάτμου, καὶ τῆς περιφέρειας Χίου, καὶ ὅτι ὅλοι οἱ ξένοι μαθηταὶ νὰ ἀναχωρῇ ὁ καθείς εἰς τὴν ἰδίαν πατρίδα». (Δημοσιεύτηκε ἀπὸ τὴν Βαρβάρα Καλογεροπούλου - Μεταλληνοῦ, «Ἀνέκδοτος μαρτυρία περὶ τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως», π. *Πολύμια* 17, 1970, τχ. 143 - 4, σ. 29 - 30). Ἀπὸ τίς παραπάνω πληροφορίες τοῦ Τυπάλδου φαίνεται ὅτι μαζὶ μὲ τὰ σχολεῖα τῆς Σμύρνης, τῶν Κυδωνιῶν καὶ τῆς Χίου ἐκλείσαν, μὲ τὴν ἴδια πατριαρχικὴ ἐντολή, καὶ ἐκεῖνα τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τῆς Πάτμου.

Τὸ ἴδιο ἴσχυε καὶ γιὰ τὸν Βενιαμὶν Λέσβιο. Στὴν περίπτωση τοῦ Βάμβρα ἐκεῖνο πού προεῖχε ἦταν νὰ σταματήσει τὰ μαθήματα γιὰ νὰ μὴν «εἰρηθίζονται» οἱ Τοῦρκοι· πρόκειται, φυσικά, γιὰ τὰ ἴδια ἐκεῖνα μαθήματα πού εἶχαν προκαλέσει ἄλλοτε τὴν ἀντίδραση τοῦ Πατριαρχείου. Παρὰ ταῦτα καὶ ὁ Βάμβρας ἀναγκάστηκε νὰ φύγει ἀπὸ τὴ Χίο, κάτω ἀπὸ ἐξαιρετικὰ ἐπικίνδυνες συνθήκες. Ἀρκετοὺς μῆνες ἀργότερα ὁ Κοραῆς, ὁ ὁποῖος στὸ μεταξὺ δὲν εἶχε καμμιά πληροφορία γιὰ τὴν τύχη του, θὰ γράψει στὸν Ἰάκωβο Ρῶτα : «Ἐμαθες ἴσως ὅτι ὁ Βάμβρας ζῆ παρὰ πᾶσαν ἐλπίδα· ὀλίγον ἔλειψε, φίλε μου, νὰ τοῦ σηκώσει τὴν ζωὴν ὁ κατιμερτζής»⁵³. («Κατιμερτζής» εἶναι ὁ πατριάρχης Γρηγόριος. Ὁ ὑπαινιγμὸς αὐτὸς τοῦ Κοραῆ ἀναφέρεται σὲ προηγούμενες ἐνέργειες τοῦ Γρηγορίου ἐναντίον τοῦ Γυμνασίου τῆς Χίου καὶ τοῦ ἴδιου τοῦ Βάμβρα καί, ἴσως, στὴν πρόσφατη ἀπόφαση τῆς συνόδου γιὰ τὴ διάλυση τοῦ Γυμνασίου.

Ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς τέσσερεις παραπάνω δασκάλους — τῆς Σμύρνης, τῶν Κυδωνιῶν καὶ τῆς Χίου — ἀναχώρησε ἀπὸ τὴ Σμύρνη, στὶς 23 Ἀπριλίου, καὶ ὁ Στέφανος Οἰκονόμος, μαζί με τὴν οἰκογένεια τοῦ ἀδελφοῦ του Κωνσταντίνου⁵⁴. Τὴ φυγὴ του προκάλεσε ἡ ἐξάπλωση τῶν βιαιοπραγιῶν στὴ Σμύρνη ἀλλὰ καί, πιθανότατα, ἡ εἶδηση γιὰ τὴ δραπέτευση τοῦ ἀδελφοῦ του ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη. Τὸ τελευταῖο αὐτὸ γεγονός, σὲ συνδυασμὸ καὶ μετὰ τὴν προηγούμενη ἐμπλοκὴ τοῦ Στέφανου στὴν ἱστορία τοῦ Φιλολογικοῦ Γυμνασίου, καθιστοῦσε τὸν τελευταῖο ὑποπτο στὶς τουρκικὲς ἀρχὲς τῆς πόλης. Σταθμίζοντας λοιπὸν τὴν κρισιμότητα τῶν περιστάσεων ἀποφάσισε νὰ ἀκολουθήσει τὸ παράδειγμα τοῦ Κούμα. Ἡ ἀναχώρηση τοῦ Στεφάνου ἀπὸ τὴ Σμύρνη δὲν ἦταν καθόλου εὐκόλη. Ὅπως ἀναφέρει ὁ ἴδιος σὲ ἐπιστολὴ του μερικὸς μῆνες ἀργότερα⁵⁵, «Βελτέρου καὶ Σάββα ἀνήκουστος κακουργία με ἐπροξένησε στενοχωρίαν ἐσχάτην, ὥστε μόλις μετὰ πολλοὺς κόπους καὶ ἔτι πλειοτέραν δαπάνην ἀπέπλευσα ἀπὸ Σμύρνης μετὰ τῶν οἰκείων...». Δὲν ξέρομε τί εἶδους «κακουργία» ὑπαινίσσεται ἐδῶ ὁ Στέφανος Οἰκονόμος. Πάντως, τὸ ἓνα ἀπὸ τὰ δύο πρόσωπα πού ἐνέχονται σ' αὐτὴν εἶναι ὁ Σάββας Μουσουδάκης⁵⁶, ἐπικεφαλῆς τῶν συντεχνιῶν στὶς ἐπιθέσεις ἐναντίον τοῦ Φιλολογικοῦ Γυμνασίου τὸ 1819 καὶ ἓνας ἀπὸ τοὺς σφοδρότερους ἀντιπάλους τῶν Οἰκονόμων. Ἰσως ἡ «κακουργία» πού ὑπαινίσσεται ἐδῶ ὁ Στέφανος νὰ ἔχει σχέση μετὰ κάποιες καταγγελίες πού διατυπώθηκαν τὴν τελευταία στιγμή ἐναντίον του

53. Ἀδαμάντιος Κοραῆς, Ἀλληλογραφία, ἐκδ. ΟΜΕΔ, τ. Δ', Ἀθήνα 1982, σ. 320. Πβ. Κ.Θ. Δημαρᾶς, Δύο φίλοι. Κοραῆς καὶ Βάμβρας, Ἀθήνα 1953, σ. 37.

54. Βλ. ἐδῶ, σημ. 3.

55. Ἀρχεῖο Οἰκονόμου, φάκ. XVIII, ἀρ. 215, 5/17 Αὐγ. 1821· ἡ ἐπιστολὴ γράφεται ἀπὸ τὴ Βενετία καὶ ἀπευθύνεται στὸν ἀδελφὸ του Κωνσταντίνου.

56. Κ. Οἰκονόμος, Τὰ Σωζόμενα Φιλολογικά, σ. 461, 466· πβ. Φ. Ἡλιοῦ, Κοινωνικοὶ ἀγῶνες, σ. 29.

και οι όποιες δυσκόλεψαν την αναχώρησή του. Τά χρήματα που αναφέρει ότι δαπάνησε προφανώς τα κατέβαλε στις τουρκικές αρχές για να του επιτρέψουν να φύγει. Λεπτομερείς πληροφορίες για τις συνθήκες κάτω από τις όποιες αναχώρησε ο Στέφ. Οικονόμος από τη Σμύρνη περιλαμβάνονται σε μια μεταγενέστερη, ανέκδοτη, απ' όσο ξέρω, βιογραφία του αδελφού του Κωνσταντίνου⁵⁷.

Στά τέλη Μαρτίου του 1821, λοιπόν, με έντολή του Πατριαρχείου τα σχολεία του ανατολικού Αιγαίου κλείνουν. Μαζί μ' αυτά κλείνουν, σύμφωνα τουλάχιστο με τη μαρτυρία του Κων. Τυπάλδου⁵⁸, και δύο ακόμη: της Κωνσταντινούπολης και της Πάτμου. Το πρώτο όμως βρισκόταν στο επίκεντρο των ταραχών και θα είχε ίσως αναστείλει από πριν την κανονική λειτουργία του, ενώ το δεύτερο βρισκόταν την εποχή αυτή σε παρακμή. Στην πραγματικότητα, λοιπόν, η πατριαρχική απόφαση άφορούσε κυρίως τα σχολεία εκείνα που ανήκαν στο χώρο επιρροής του Κοραή και θεωρούνταν ως κέντρα διδασκαλίας και διάδοσης νεωτερικών ιδεών. Οι ιδέες αυτές και οι εκπρόσωποί τους είχαν αποτελέσει, άλλωστε — σύμφωνα με τη ρητή μαρτυρία του Οικονόμου — αντικείμενο οξύτατης κριτικής στη σύνοδο.

Τόν ίδιο καιρό υποχρεώνονται και οι δάσκαλοι — είτε από τα ίδια τα πράγματα, είτε με έντολή του Πατριαρχείου — να φύγουν. Οι δυσκολίες που συνάντησαν κατά την αναχώρησή τους ο Βάμβας και ο Στέφανος Οικονόμος δείχνουν ότι η παραμονή τους στις περιοχές αυτές περιέκλειε σοβαρούς κινδύνους: κινδύνους που διέτρεχαν όχι μόνο λόγω της επαναστατικής βίας που απλώνόταν συνεχώς, πλήττοντας χωρίς διάκριση τον χριστιανικό πληθυσμό, αλλά κυρίως λόγω του ότι οι τουρκικές αρχές ήταν, πιθανότατα, πληροφορημένες για τα νεωτερικά τους φρονήματα, είτε από τις φήμες που κυκλοφορούσαν εις βάρος τους, είτε από επώνυμες καταγγελίες, πρόσφατες και παλαιότερες. Ένα τέτοιο χαρακτηριστικό παράδειγμα μᾶς προσφέρει η Σμύρνη: στην κρίση του 1819 οι αντίπαλοι του Φιλολογικού Γυμνασίου είχαν καταγγείλει τον Οικονόμο στις τουρκικές αρχές ότι «διδάσκει στους νέους συμπατριώτες του τα μέσα για να αποτινάξουν τον ζυγό των μουσουλμάνων»⁵⁹. 'Ανάλογες

57. Βρίσκεται στο τμήμα του 'Αρχείου των Οικονόμων που απέκτησε πρόσφατα το «Ελληνικό Λογοτεχνικό και 'Ιστορικό 'Αρχείο» (ΕΛΙΑ). Έχει γραφτεί από άγνωστο πρόσωπο μετά το 1857. Από τη βιογραφία αυτή δημοσιεύεται σε παράρτημα (σ. 151 - 153) ένα απόσπασμα που αναφέρεται στην αναχώρηση του Κ. Οικονόμου από την Κωνσταντινούπολη και του Στέφανου από τη Σμύρνη. — Εύχαριστώ τον πρόεδρο του ΕΛΙΑ Μάνο Χαριτάτο που μου παραχώρησε εύγενικά την άδεια να χρησιμοποιήσω το χειρόγραφο.

58. Βλ. *έδω*, σημ. 52.

59. Βλ. Ν. Σβορώνος, «Η ελληνική οικονομία και κοινωνία του 1820», στον τόμο *Νεοελληνικός Διαφωτισμός. 'Αφιέρωμα στον Κ. Θ. Δημαρά*, 'Αθήνα 1980, σ. 396. Πβ. Φ. 'Ηλιού, *Κοινωνικοί αγώνες*, σ. 33.

καταγγελίες μπορούσαν νὰ διατυπωθοῦν, ὅπως καὶ ἔγινε, καὶ μετὰ τὴν ἔκρηξη τῆς Ἐπανάστασης⁶⁰.

Ξαναγυρίζουμε στὴν ἐπιστολὴ τοῦ Κ. Οἰκονόμου. Οἱ πληροφορίες γιὰ τὴν καταδρομὴ τῶν φιλελεύθερων λογίων καὶ τὴν «καθαίρεση» τῶν φιλοσοφικῶν μαθημάτων ἀποτελοῦν τὸ κεντρικὸ σημεῖο τῆς ἐπιστολῆς. Ἡ ἀφήγησή συνεχίζεται μὲ τὴν ἐξιστόρηση τῶν δραματικῶν γεγονότων τοῦ Ἀπριλίου 1821 ποῦ ἀνάγκασαν τὸν Οἰκονόμο νὰ ἐγκαταλείψει τὴν Κωνσταντινούπολη. Τὰ γεγονότα αὐτὰ εἶναι λίγο ἢ πολὺ γνωστά. Γύρω στὶς 2 Ἀπριλίου φτάνει στὴν Κωνσταντινούπολη ἡ εἶδηση γιὰ τὴν Ἐπανάσταση στὴν Πελοπόννησο. Αὐτὸ εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα τὴν ἐξαπόλυση ἑνὸς νέου κύματος βίας, μὲ κυριότερο στόχο τώρα τοὺς Ἕλληνες ἀξιωματούχους τῆς Πύλης καὶ τοὺς ἀρχιερεῖς. Παράλληλα, οἱ τουρκικὲς ἀρχὲς προχωροῦν στὴ λήψη ἔκτακτων μέτρων. Τὰ γράμματα τῶν Ἑλλήνων ποῦ φτάνουν στὴν Κωνσταντινούπολη ἀνοίγονται κρυφὰ καὶ διαβάζονται ἀπὸ τοὺς Τούρκους : «Ἐξηγοῦσε δὲ τὰς ἐπιστολάς», γράφει ὁ Οἰκονόμος, «ὁ Προδότης τοῦ γένους Ἀσημάκης⁶¹, ὁ κατὰ δυστυχίαν Πελοποννήσιος»⁶². Μὲ τὸ χαρακτηρισμὸ αὐτὸ ὁ Οἰκονόμος ἐκφρά-

60. Τὸ κλίμα τρομοκρατίας ποῦ κυριαρχεῖ στὴ Σμύρνη ἀπὸ τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1821, τροφοδοτεῖ τὴν προϋπάρχουσα κοινωνικὴ κρίση καὶ ὀξύνει τὶς παλιὲς ἀντιπαλότητες. Συντηρητικοὶ κύκλοι τῆς πόλης καταγγέλλουν στὶς τουρκικὲς ἀρχὲς μερικοὺς ἀπὸ τοὺς σημαντικότερους παράγοντες τοῦ καταργημένου Φιλολογικοῦ Γυμνασίου. Ἀνάμεσα σ' αὐτοὺς εἶναι οἱ ἔμποροι Στέφανος Ράλλης καὶ Γεώργιος Ὀμηρος, οἱ ὁποῖοι κατηγοροῦνται ὡς «μέτοχοι τῆς ἀποστασίας». Τὸν Ἰούλιο τοῦ 1821 συλλαμβάνονται καὶ στέλνονται, μαζί μὲ ἄλλους, στὴν Κωνσταντινούπολη γιὰ ἀνάκριση. Οἱ ἐρωτήσεις ποῦ τοὺς ὑποβάλλονται ἐκεῖ ἀναφέρονται κυρίως στὶς ἀνατρεπτικὲς δραστηριότητες τοῦ Οἰκονόμου στὴ Σμύρνη. Ἡ περιπέτειά τους ἔληξε, ἀφοῦ προηγουμένως ὑποχρεώθηκαν νὰ καταβάλλουν ἕνα σημαντικὸ χρηματικὸ ποσόν. (Οἱ παραπάνω πληροφορίες προέρχονται ἀπὸ τὸ Ἀρχεῖο Οἰκονόμου τῆς Ἀκαδημίας, φάκ. XVIII· βλ. ἐπίσης Richard Clogg, «Smyrna in 1821 : Documents from the Levant Company Archives in the Public Record Office», *Μικρασιατικὰ Χρονικὰ* 15, 1972, σ. 340 - 341 καὶ Ἰω. Φιλῆμων, *Δοκίμιον Ἱστορικόν*, ὁ. π., τ. Γ', Ἀθήνα 1860, σ. 252 - 253). Ἡ ἀπελευθέρωση τῶν δύο Σμυρναίων—τοῦ «μισὲρ Στεφανῆ» [Ράλλης] καὶ τοῦ «Τζόγια» [Γ. Ὀμήρου]—μνημονεύεται καὶ στὴν ἐπιστολὴ τοῦ Οἰκονόμου ποῦ σχολιάζουμε ἐδῶ (σ. 126-127).

61. Εἶναι ὁ Ἀσημάκης Θεοδώρου ἀπὸ τῆ Ζάτουνα, γνωστὸς ὡς προδότης τῶν μυστικῶν τῆς Φιλικῆς Ἐταιρείας· βλ. Ἀμβρόσιος Φραντζῆς, *Ἐπιτομή*, ὁ. π., σ. 158 - 159 καὶ Κ. Οἰκονόμος, *Τὰ Σωζόμενα Φιλολογικά*, σ. 371 - 372.

62. Βλ. ἐδῶ, σ. 125. Τὴν ἴδια ἀκριβῶς ἔκφραση («κατὰ δυστυχίαν Πελοποννήσιος») χρησιμοποιεῖ καὶ ὁ ἀνώνυμος συγγραφέας τοῦ ἔργου *Βίος καὶ πολιτεία τοῦ ἱερομάρτυρος Γρηγορίου*, ὁ. π., σ. 35. Ἡ σύμπτωση αὐτὴ δὲν εἶναι τυχαία, ἀλλὰ ὀφείλεται στὸ γεγονὸς ὅτι τὸ ἔργο αὐτὸ—τὸ ὁποῖο ὁ Σοφ. Οἰκονόμος (*Τὰ Σωζόμενα Φιλολογικά*, σ. 13) προσγράφει στὸν Κ. Κροκιδᾶ—εἶναι ἐπεξεργασμένο σὲ μεγάλο βαθμὸ ἀπὸ τὸν Κ. Οἰκονόμο. Στὸ Ἀρχεῖο του (φάκ. XXIII, ἀρ. 13) σώζεται τὸ ἀρχικὸ χειρόγραφο τοῦ *Βίου*, γραμμένο μὲ ἄλλο χέρι καὶ ἀνυπόγραφο. Πάνω στὸ χειρόγραφο αὐτὸ ὁ Κ. Οἰκονόμος ἔχει κάνει

ζει την αποστροφή και συγχρόνως την απογοήτευσή του, επειδή το πρόσωπο αυτό τύχαινε να κατάγεται από την Πελοπόννησο, από μια περιοχή δηλαδή με σημαντική προσφορά στην 'Επανάσταση.

'Ακολουθεί ή υποχρεωτική κάθοδος των προυχόντων στο Φανάρι. Μαζί με τους Μουρούζηδες κατεβαίνει και ο Οικονόμος. Στις 4 'Απριλίου, Μεγάλη Δευτέρα, αποκεφαλίζεται ο Κωνσταντίνος Μουρούζης. Ο Οικονόμος πανικοβάλλεται και αναζητεί τη σωτηρία του στη φυγή. Τη Μεγάλη Τρίτη θα περάσει «μεταξύ μυρίων τυφεκισμάτων» στον Γαλατά και τη Μεγάλη Παρασκευή, 8 'Απριλίου, θα αποπλευσει για την 'Οδησό. Οι μυθιστορηματικές, πραγματικά, περιπέτειες του Οικονόμου «κατά τας φρικτάς εκείνας ώρας» περιγράφονται εκτενώς στη χειρόγραφη βιογραφία του που μνημονέψαμε παραπάνω⁶³, από την οποία δίνουμε σε παράρτημα το σχετικό απόσπασμα. 'Η εξέιστόρηση των γεγονότων στο κείμενο αυτό, διανθισμένη με πολλά δραματικά στοιχεία, είναι βασισμένη είτε σε κάποιο αυτοβιογραφικό κείμενο του Οικονόμου, είτε σε πληροφορίες ανθρώπων του οικογενειακού του περιβάλλοντος, στους οποίους ο Οικονόμος θα είχε επανειλημμένα αφηγηθεί τις περιπέτειές του στην Κωνσταντινούπολη.

'Η μεταφορά του Οικονόμου στην 'Οδησό έγινε με πλοίο των αδελφών Κουμπάρη. Την πληροφορία αυτή μάς δίνει ή βιογραφία του⁶⁴ αλλά και άλλες σύγχρονες πηγές. 'Ετσι, τον 'Ιούλιο του 1825 ο Οικονόμος θα ευχαριστήσει με επιστολή του τους αδελφούς Κυριακό και Σταμάτη Κουμπάρη για την βοήθεια που του πρόσφεραν στην Κωνσταντινούπολη⁶⁵. Μερικά χρόνια αργότερα, τον Μάρτιο του 1832, ο Κυριακός Κουμπάρης, σε επιστολή του προς τον 'Ιω. Πολυχρονιάδη⁶⁶, αναφέρεται λεπτομερέστερα στη διάσωση του Οικονόμου: «Καταφυγόντα προς έμε και αυτόν, τον εκρυψα εις την κατοι-

πλήθος προσθηκών και διορθώσεων, έτσι που το τελικό κείμενο θα ταίριαζε να προσγραφεί περισσότερο στον Οικονόμο και λιγότερο στον Κ. Κροκιδά.

63. Βλ. *έδω*, σημ. 57.

64. 'Εδω, σ. 152.

65. Δημοσιεύτηκε από τον Θ. Φαρμακίδη στην 'Απολογία του, 'Αθήνα 1840, σ. 229 - 231 και αργότερα από τον 'Αμβρόσιο Φραντζή, 'Επιτομή, *έ.π.*, σ. 268 - 271 και τον 'Αναστ. Γούδα, *Βίοι Παράλληλοι*, τ. Δ', 'Αθήνα 1871, σ. 211 - 213. — Να σημειώσουμε ακόμη ότι τον 'Ιανουάριο του 1822 ο Κ. Οικονόμος και άλλοι πρόσφυγες στην 'Οδησό υπογράφουν έγγραφο, με το οποίο βεβαιώνουν ότι ο Κυρ. Κουμπάρης τους βοήθησε να φύγουν από την Κωνσταντινούπολη· βλ. 'Αμβρ. Φραντζής, *έ.π.*, σ. 267 - 268· 'Ιω. Φιλήμων, *έ.π.*, τ. Β', σ. 302· 'Αναστ. Γούδας, *έ.π.*, σ. 203 - 204.

66. Δημοσιεύτηκε από τον Θ. Φαρμακίδη στην 'Απολογία, *έ.π.*, σ. 226 - 229, αλλά χωρίς το όνομα του αποδέκτη με το οποίο άρχιζε ή επιστολή. Το όνομά του υπάρχει, αλλά διαγραμμένο, σε αντίγραφο της επιστολής που απόκειται στο Τμήμα Χειρογράφων της 'Εθνικής Βιβλιοθήκης 'Ελλάδος ('Αρχείο Φαρμακίδη, φάκ. 29)· ευχαριστώ τον Φίλιππο 'Ηλιο που μου το υπέδειξε.

κίαν μου, τὸν ὠδήγησα ὑπὸ τὸν βραχίονά μου ἐν μέσῳ τῶν κροτούντων τουρκικῶν τουφεκίων, ριπτομένων ἐναντίον τῶν ἀόπλων ὁμογενῶν, εἰς τὸ καράβι μου, καὶ μετὰ τοῦ ἀδελφοῦ μου Σταμάτη συνεταξίδευσε ἀνέξοδος εἰς Ὀδησσόν, ἔκαμε μὲ ἔξοδά μας τὴν κουαραντίναν, ἐκατοίκησεν εἰς τὴν ἐν Ὀδησσῷ κατοικίαν μας πολὺν καιρὸν, ξενιζόμενος μὲ ὅλας τὰς περιποιήσεις, καὶ ὁ ἀδελφός μου Ἀλέξανδρος τὸν ἔδωσε καὶ 200 ρούβλια διὰ τσεπχαρτζιλίκι». Τὰ ἴδια περιστατικά, τέλος, ἀλλὰ μὲ πολὺ περισσότερες λεπτομέρειες, ἔχει περιγράψει καὶ ὁ Σταμάτης Κουμπάρης σὲ ἓνα αὐτοβιογραφικὸ τοῦ καίμενο⁶⁷.

Μὲ τὴ βοήθεια τῶν ἀδελφῶν Κουμπάρη, λοιπόν, ὁ Οἰκονόμος κατόρθωσε νὰ ἀποπλεύσει γιὰ τὴν Ὀδησσό. Φεύγοντας ἄφησε στὴν Κωνσταντινούπολη ὅλη τὴν κινητὴ περιουσίαν του, ἀνάμεσα στὴν ὁποία καὶ «πολλὰ (δὸς με νὰ εἶπω καὶ καλὰ) χειρόγραφα μου καὶ βιβλία, τὰ ὁποῖα ὅλα ἐδημιούρηνον ὕστερον μὲ τὰ πράγματα τῆς Δομνίτσας»⁶⁸. Μαζὶ τοῦ διέφυγαν στὴν Ὀδησσό, κάτω ἀπὸ ἀνάλογες συνθήκες, καὶ οἱ οἰκογένειες τῶν Μουρούζηδων : ἡ «δομνίτσα» Εὐφροσύνη⁶⁹ καὶ ἡ χήρα τοῦ Μεγάλου Διερμηνέα Ραλλοῦ μαζὶ μὲ τὰ παιδιὰ τους. Ὁ Οἰκονόμος θὰ συνεχίσει καὶ στὴν Ὀδησσό νὰ σχετίζεται μὲ τοὺς Μουρούζηδες· τὸν πρῶτο καιρὸ μάλιστα θὰ φιλοξενηθεῖ μαζὶ μὲ τὴν οἰκογένειαν τῆς Εὐφροσύνης στὸ σπίτι τοῦ ἐμπόρου Ἡλία Μάνεση⁷⁰.

Πέντε μῆνες μετὰ τὰ δραματικὰ γεγονότα, ὁ Οἰκονόμος ξαναθυμᾶται τῶρα, γράφοντας στὸν ἀδελφὸ του, τίς δύσκολες στιγμὲς ποὺ πέρασε στὴν

67. «Ἀπόσπασμα ἐξ ἀνεκδότου χειρογράφου τοῦ Σταμάτη Κουμπάρη», δημοσιευμένο ἀπὸ τὸν Σακελ. Γ. Σακελλαρίου, *Φιλικὴ Ἐταιρεία*, Ὀδησσός 1909, σ. 80 - 83. Νὰ σημειώσουμε ὅτι καὶ ἐδῶ καὶ στὴν ἐπιστολὴ τοῦ Κυρ. Κουμπάρη ποὺ ἀναφέραμε παραπάνω, ὁ Οἰκονόμος ἐμφανίζεται νὰ καταφεύγει πανικόβλητος στὸ μαγαζὶ τῶν Κουμπάρηδων, ζητώντας τὴ βοήθειά τους. Ἀντίθετα, ὁ ἀνώνυμος βιογράφος τοῦ Οἰκονόμου (ἐδῶ, σ. 152) τὸν παρουσιάζει νὰ συναντᾷ τυχαῖα τὸν Κυρ. Κουμπάρη, τὴ στιγμὴ ποὺ ἔτρεχε νὰ σωθεῖ στὴ ρωσικὴ πρεσβεῖα.

68. Βλ. ἐδῶ, σ. 126· πβ. σ. 152. — Γιὰ τὰ χαμένα χειρόγραφα ἔργα τοῦ Οἰκονόμου στὴν Κωνσταντινούπολη βλ. Κ. Οἰκονόμος, *Τὰ Σωζόμενα Ἐκκλησιαστικὰ Συγγράμματα*, τ. Α', Ἀθήνα 1862, σ. ζ' καὶ *Τὰ Σωζόμενα Φιλολογικά*, σ. ζ' - ζ', γ'. Κατάλογο τῶν ἔργων αὐτῶν, καθὼς καὶ τῶν ἄλλων πραγμάτων ποὺ ἔχασε, ὑπέβαλε ὁ ἴδιος λίγα χρόνια ἀργότερα στὴ ρωσικὴ κυβέρνησι, ζητώντας, ὡς ρῶσος ὑπήκοος, νὰ τοῦ χορηγηθεῖ ἀποζημίωσι. Ἀντίγραφα τοῦ καταλόγου σώζονται στὸ Ἀρχεῖο Οἰκονόμου τοῦ ΕΑΙΑ.

69. Σύμφωνα μὲ τὸ ἡμερολόγιό τοῦ Κυρ. Χαιρέτη (Κ. Τριανταφύλλου, *δ.π.*, σ. 49), ἡ Εὐφροσύνη Μουρούζη ἀναχώρησε ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη στίς 8 Ἀπριλίου 1821, τὴν ἴδια μέρα δηλαδὴ μὲ τὸν Κ. Οἰκονόμο. Στὴ διάσωσή της συνέβαλε ὁ ρῶσος πρεσβευτὴς Στρογάνωφ· βλ. χφ. Βιογραφία Κ. Οἰκονόμου, σ. 11. Γιὰ τὸν τρόπο διαφυγῆς τῆς Εὐφροσύνης ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη βλ. Ζ. Μαθῆς, *Κατάλογος ἱστορικῶν τῶν πρώτων ἐπισκόπων*, Νάυπλιο 1837, σ. 284 καὶ *Βίος καὶ Πολιτεία τοῦ ἱερομάρτυρος Γρηγορίου*, *δ.π.*, σ. 42 - 43.

70. Βλ. χφ. Βιογραφία Κ. Οἰκονόμου, *δ.π.*

Κωνσταντινούπολη και τους άρχοντες που θανατώθηκαν ή βρίσκονται έξοριστοι στη Μικρά Άσία : τον Σκαρλατόβοδα Καλλιμάχη και τον πατέρα του Άλέξανδρο⁷¹, τον Άλέξανδρο Μαυροκορδάτο και τον γιό του Γεώργιο⁷². Άπό τις σφαγές στην Κωνσταντινούπολη — σχολιάζει πικρόχολα — δεν γλύτωσαν παρά μόνο μερικά «άθλια ύποκείμενα», όπως ο νέος μεγάλος Διερμηνέας Σταυράκης Άριστάρχης και ο αδελφός του, «διερμηνεύς τής θαλάσσης»⁷³, κι αυτοί επειδή δεν ήταν «άπό γένους» άρχοντες⁷⁴. Συγχρόνως, ο Οικονόμος ζητεί πληροφορίες για την οικογένειά του που ζει στα Κύθηρα, για τον αδελφή του Ιωάννη⁷⁵ που ήταν στο στρατόπεδο του Άλέξανδρου Ύψηλάντη και τώρα τον βεβαιώνουν ότι βρίσκεται στο Βρασοβό, για τις ζημιές που έπαθαν στη Σμύρνη. Δεν παραλείπει, φυσικά, να συμβουλευσει τον Στέφανο για τον τρόπο με τον οποίο πρέπει να διαχειριστεί τά διάφορα οικογενειακά και οικονομικά τους ζητήματα.

Ή διαμονή του Οικονόμου στην Όδησσο δεν κράτησε πολύ. Τον Αύγουστο του 1822 θά άναχωρήσει για την Πετρούπολη, όπου θά ζήσει δέκα όλόκληρα χρόνια με οικονομική άνεση και τιμές. Ή μακροχρόνια παραμονή του Οικονόμου στην Ρωσία, μέσα σ' ένα συντηρητικό και θρησκευόμενο περιβάλλον, προκάλεσε σημαντικές αλλαγές στη νοστροπία του και τους ιδεολογικούς προσανατολισμούς του. Έτσι, ο φιλελεύθερος αλλά και έπιρρεπής σε συμβιβασμούς δάσκαλος τής Σμύρνης, που στα 1821 άκόμη συγκαταλεγόταν στην ομάδα των προοδευτικών λογίων, θά έγκαταλείψει βαθμιαία τις ιδέες του διαφωτισμού και θά στραφεί σε άντιλήψεις άκρως συντηρητικές.

71. Έξορίστηκαν και οι δύο τον Ιούλιο του 1821 στη Μ. Άσία, όπου και πέθαναν· βλ. Κ. Τριανταφύλλου, *ό.π.*, σ. 50, 51 και Μαριέττα Μινώτου, *ό.π.*, σ. 483· πβ. π. *Έλληνικός Τηλέγραφος*, 1821, σ. 347.

72. Για την έξορία τους στη Μικρά Άσία βλ. Ηλίας Φωτεινός, *Οι άθλοι τής εν Βλαχία έλληνικής Έπαναστάσεως*, *ό.π.*, σ. 103 και πρωτοσύγκελλος Άθηναγόρας, «Μερικά εύγλωττα κονδύλια», *ό.π.*, σ. 196.

73. Τελευταίος δραγομάνος του στόλου ήταν ο Νικόλαος Μουρούζης, που άποικεφαλίστηκε στις 6 Μαΐου 1821. Ή πληροφορία του Οικονόμου ότι στη θέση αυτή διορίστηκε κατόπιν ο αδελφός του Σταυράκη Άριστάρχη δεν είναι γνωστή, άπ' όσο ξέρω, από άλλη πηγή.

74. Είναι γνωστή ή ταπεινή καταγωγή των Άριστάρχηδων· βλ. σχετικά Έπαμ. Ι. Σταματιάδης, *Βιογραφία Μεγάλων Διερμηνέων*, *ό.π.*, σ. 185 κ.έξ.

75. Νεώτερος αδελφός του Κωνσταντίνου και του Στέφανου Οικονόμου. Λίγα βιογραφικά του στοιχεία έχει συγκεντρώσει ο Δημ. Μπαλάνος στο οικείο λήμμα τής Μεγάλης *Έλληνικής Έγκυκλοπαίδειας*, τ. ΙΗ', Άθήνα 1932, σ. 759. Στο άρθρο αυτό άναφέρεται ότι ο Ιωάννης Οικονόμος πολέμησε και τραυματίστηκε στη μάχη του Δραγατσανίου και ότι «άπέθανε μετ' όλιγον εκ των πληγών (1821)». Όπως φαίνεται όμως από την έπιστολή που σχολιάζουμε εδώ και από άλλες του Άρχείου Οικονόμου, ο Ιωάννης επέζησε και από τον Μάιο του 1822 κατοικούσε στο Βρασοβό (Στεφανούπολη), όπου και πέθανε λίγο άργότερα.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑ ΑΠΟ ΤΗ ΒΙΟΓΡΑΦΙΑ ΤΟΥ Κ. ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ *

- σ. 6 (...) Ὅταν περὶ τὰς ἀρχὰς Μαρτίου (1821) ἔφθασεν ἡ εἰδησις εἰς τὴν Ὑ. Πύλην τῆς εἰσβολῆς τοῦ Ἀλεξάνδρου Ὑψηλάντου εἰς τὴν Μολδαβίαν, καὶ τῆς σφαγῆς τῶν ἐν Γαλαζίῳ εὐρεθέντων Ὀθωμανῶν ἐμπόρων, ὅλοι οἱ ἐν τοῖς πράγμασι καὶ μὴ ὀθωμανοὶ ἠγριώθησαν ζητοῦντες ἐκδίκησιν. ὅθεν ἤρξαντο αἱ φυλακίσεις καὶ βάσανοι τῶν προῦχόντων Ἀρχιερέων καὶ φόνοι τῶν ἐπισήμων ἐκ τῶν φαναριωτῶν καὶ λοιπῶν ἄλλων, μετοικιζομένων δὲ ἐκ τοῦ Καταστένου πρὸς τὸ φανάρι
- σ. 7 φαμηλικῶς, καὶ κρατουμένων ὑπὸ ἀστυνο/μικὴν ἐπιτήρησιν, διαταττο- μένον ὀργίλως τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου νὰ φυλάττη πολλὰς ἐξ αὐτῶν οἰκογενεῖας. τότε καὶ ὁ Οἰκονόμος συνοικῶν ἐν τῷ Πατριαρχεῖῳ, ἐθεωρεῖτο παρὰ πᾶσι τοῖς Ὀθωμανοῖς βλοσυρῶς καὶ μνησικάκως. ἀλλ' ὅτε τὸ Σάββατον τοῦ Λαζάρου (Ἀπριλ. 2) ἔφθασεν ἡ εἰδησις εἰς τὴν Πύλην, ὅτι ἐπανεστῆ ἡ Πελοπόννησος, τότε δὴ τότε τίς διηγήσεται τὴν λυσσώδη μανίαν ἐν γένει τῶν Μουσουλμάνων κατὰ τῶν ὀρθοδόξων Ἑλλήνων! Πρωτῶν τῆς Μεγάλης Δευτέρας (Ἀπριλίου 4) ἐκατατόμησαν τὸν μέγαν Διερχομῆνα τῆς Πύλης Πρίγκιπα Κωνσταντῖνον Μουρούζην, τὴν Μεγάλην Τρίτην (5. Ἀπριλίου) παρῶνσιάζεται Καβάζης ὀθωμανός, Κοῆς τὴν πατρίδα, γνωρίζον τὴν καθομιλουμένην Ἑλληνικὴν διάλεκτον, ἀπεσταλμένος παρὰ τοῦ μεγάλου Βεζύρου πρὸς τὸν ἀοίδιμον Οἰκουμενικὸν Πατριάρχην Γρηγόριον, ζητῶν τὸν Οἰκονόμον, συγχρόνως δ' ἐστάλη διαταγὴ πρὸς τὸν ἐν Σμύρῃ Μουσελήμην (διοικητὴν) ὅπως συλλάβῃ καὶ ἐξοντώσῃ τὴν ἐν Σμύρῃ οἰκογενεῖαν τοῦ Οἰκονόμου. ἔλθων δὲ ὁ Καβάζης εἰς τὸ Πατριαρχεῖον καὶ ζητήσας τὸν Οἰκονόμον παρὰ τοῦ Πατριάρχου, θεῖα οἰκονομία δὲν εὔρεν αὐτὸν ἐκεῖ· διότι ἀπῆν πρὸς παρηγορίαν τῆς χήρας τοῦ τῆ προ-

* Βλ. ἐδῶ, σ. 146, σμ. 57. Τῆς βιογραφίας αὐτῆς ὑπάρχουν στὸ ΕΛΙΑ δύο χειρόγραφα : τὸ πρωτότυπο — ἀπὸ τὸ ὑποῖο καὶ ἐκδίδεται τὸ ἀπόσπασμα — καὶ ἓνα δεύτερο, ἡμιτελές, ποῦ διαφέρει ἀρκετὰ ἀπὸ τὸ πρῶτο. Στὸ περιθώριον τοῦ πρώτου χειρογράφου καὶ στὰ διάστιχα ὑπάρχουν ὀρισμένες φραστικὰς διορθώσεις, τίς ὁποῖες ἐνσωμάτωσα στὸ κείμενο: σ. 151 / στ. 24-25 δὲν εὔρεν αὐτόν : ὁ Οἰκονόμος δὲν εὐρέθη 151 / 25 ἀπῆν : ἦν 152 / 3-4 τῆς πρὸς τὸν Πατριάρχην εἰσόδου : τῆς εἰσόδου πρὸς τὸν Πατριάρχην 152 / 4 δὲν εὔρε : μὴ εὐρών 152 / 6 ἐνώπιον : ἀπ' ἔμπροσθεν 152 / 8 εἰσελθόντα δὲ καὶ πλησιάζοντα : εἰσῆλθε καὶ πλησιάζας 152 / 8-9 τῷ λέγει ὁ Πατριάρχης εἰς τὸ οὖς : τοῦ λέγει εἰ ἐς τὸ αὐτὶ 152 / 18-19 Διελθὼν δὲ ὁ Οἰκονόμος : Πορευομένου δὲ τοῦ Οἰκονόμου 152 / 24 οὗτος δὲ : ὅστις 152 / 40-153 / 1 μητρος, συζύγου, τέκνον, πατροθεῖον... : μητέρα, σύζυγον, τέκνα, θεῖον (ἀδελφὸν τοῦ πατρὸς)... 153 / 16 λαμβάνει : παίρνει 153 / 18 λάβωσιν : πάρουν 153 / 19 μόνον δὲ : εἰμῆ.

τεραία κατατομηθέντος Μπέη - Ζαϊδὲ Κωστάκη Μουρούζη. Ὁ Πατριάρχης στέλλει διάκονον νὰ εὔρη τὸν Οἰκονόμον καὶ νὰ φέρῃ αὐτὸν εὐθύς, ὁ δὲ Καβάζης περιμένει στεκόμενος εἰς τὸν ἐξώστην τῆς πρὸς/ σ 8 τὸν Πατριάρχην εἰσόδου. Ὁ σταλείς διάκονος δὲν εὔρε τὸν Οἰκονόμον (διότι ἠγνόει ποῦ ἦν), ὁ δὲ Οἰκονόμος ἀγνοῶν ὅτι ζητεῖται, ἐπέστρεψε πρὸς τὸν Πατριάρχην, καὶ διέβη ἐνώπιον τοῦ Καβάζη· ἀλλ' αὐτὸς δὲν τὸν ἐγνώρισε, διότι δὲν τὸν εἶδε συνοδευόμενον παρὰ τοῦ Διακόνου· εἰσελθόντα δὲ καὶ πλησιάσαντα νὰ ἀσπασθῇ τὴν δεξιάν του, τῷ λέγει ὁ Πατριάρχης εἰς τὸ οὖς δακρύων «Σῶσον σαυτὸν, ἄφαντος γείνου». Ἀμέσως ἐξελθὼν διὰ τῆς ἰδίας ὄψεως τοῦ ζητοῦντος τρέχει πρὸς τὴν παραλίαν τοῦ φαναρίου, καὶ εἰς τὸ τυχὸν Ἀκάτιον ἐμβὰς ἐπέρασεν εἰς τὴν ἀντίπεραν παραλίαν τοῦ Γαλατᾶ, τὴν ὀνομαζομένην Καρᾶ - Κιοϊ (ἄφ' οὗ διεπεράσθη τὸ καλύπτρον τὴν κεφαλὴν του σιᾶλη ὑπὸ σφαιριδίου πυροβόλου, ἀπὸ τῶν ἀδιακρίτως πυροσκοροτούντων Μουσουλμάνων)· ἔνθα ἅμα ἀποβιβασθεὶς ἐκ τοῦ Ἀκατίου, ἐκρατίθη παρ' ἐνὸς τῶν ἐκεῖ φυλάκων Μουσουλμάνων, ἀλλὰ νεύσει θεῖα ὁ ἀρχιφύλαξ διατάσσει νὰ ἀφεθῇ ὡς ἄνθρωπος τοῦ Πατριαρχείου (οὕτω γὰρ ἐπεξετάθη ἢ κατὰ τοῦ Πατριάρχου δυσμένεια τῆς Πύλης). Διελθὼν δὲ ὁ Οἰκονόμος 20 ἕως 30 βήματα ἀκούει φωνὴν λέγουσαν «Πρὸς Θεοῦ, Ἅγιε Οἰκονόμε, ποῖ πορεύῃ ; Ἀκολουθεῖ μοι». Οὗτος ἦν ὁ Κεριακῆς Κουμπάρης, ὅστις ἔχον προστασίαν Ἀουστριακὴν, καὶ γνωστὸς τῷ Μπᾶσ - ἀγᾶ διοικητῇ τοῦ Γαλατᾶ, δὲν ἐδιώκετο ὑπὸ τῶν φρουρῶν Ὁθωμανῶν. εἰσῆγαγε λοιπὸν αὐτὸν εἰς τὸ παραπλήσιον ἐκεῖ κείμενον Μαγαζίον, καὶ τὸν ἠρώτησε τὸ πῶς εὔρεθῃ ἐκεῖ· οὗτος δὲ διηγηθεὶς τὸ προλαβὼν τῷ εἶπεν, ὅτι ἐπεθύμει νὰ καταφύγῃ πρὸς τὸ ἐν Σταυροδρομείῳ Ῥωσικὸν Παλάτιον, πρὸς τὸν Βαρώνον / Στρόγανωφ, τὸ καταφύγιον πάντων τῶν καταδιωκομένων ὀρθοδόξων Ἑλλήνων· ὁ δὲ τῷ ἀπήντησεν ὅτι ἀδύνατόν ἐστι νὰ φθάσῃ ἐκεῖ ζῶν, ἔνεκα τῆς θηριωδίας τῶν Τούρκων, ἀλλὰ πλοῖόν του μετὰ τοῦ ἀδελφοῦ του Σταμάτη Κουμπάρη ἀναχωρεῖ μετὰ 2 ὥρας διὰ τὴν Ὀδησσόν· «Πηγαίνεις ;» ὁ δὲ τῷ ἀπήντησε· «Νὰ σωθῶ, καὶ ὅπουδήποτε πηγαίνω». Τότε ὀδήγησεν αὐτὸν κρατῶν καὶ βιβλίον εἰς χεῖρας, ὅτι δῆθεν τὸν εἰσάγει εἰς τὸ πλοῖον νὰ φύγῃ ἀγιασμόν, ἀραγμένον ὃν εἰς τὴν παραλίαν τοῦ Μουμχανᾶ, ἀμέσως δ' ἀπέπλευσε διὰ τὴν Ὀδησσόν, μὲ μόνον εὔρεθέντας εἰς τὸ βαλάντιόν του ῥομπιέδες· καὶ μὲ αὐτοὺς μόνους ἔφθασεν εἰς τὴν Ὀδησσόν ἄνευ οὐδενὸς ἐκ τῆς κινητῆς περιουσίας του, βιβλίων, συγγραμμάτων, ἐνδυμάτων, καὶ λοιπῶν. Ἐξελθὼν δ' ἐκ τοῦ λοιμοκαθαρηθρίου τῆς Ὀδησοῦ ἐφιλοξενήθη ἐν τῇ οἰκίᾳ τοῦ Ἀλεξάνδρου Κουμπάρου, ἀδελφοῦ τῶν ἄνω εἰρημένων. ἀγνοῶν ὅλως καὶ καρδιοκτυπῶν περὶ τῶν ἐν Σμύρῃ κατοικούντων οἰκείων του, ἦτοι μητρὸς, συζύγου, τέκνων,

σ. 9

πατροθείου, καὶ ἀδελφοῦ Στεφάνου Οἰκονόμου, Ἱατροφιλοσόφου καὶ Καθηγητοῦ τοῦ παρ' αὐτοῦ καὶ Κ.Μ. Κούμα συσταθέντος, ὡς προεῖρηται, Ἑλληνικοῦ Γυμνασίου. Ἀλλ' ἀφίνοντες ἤδη πρὸς καιρὸν μεταβαίνομεν καὶ εἰς Σμύρνην. Ἀφ' οὗ ἔφθασεν ἡ ἄνω ὀρθεῖσα Σουλτανικὴ διαταγὴ περὶ ἐξοντώσεως τῆς Οἰκογενείας τοῦ Οἰκονόμου εἰς τὸν διοικητήν, συνεκάλεσεν οὗτος συμβούλιον, τοὺς ἐν τοῖς πράγμασιν, ἦτοι τὸν Μουλᾶν, Ἀγιάν-Πασί, καὶ μέγαν Κουμερκιάρην, διὰ τὰ ἀναγνωσθῆναι καὶ ἐκτελεσθῆναι ἐν δὲ τῇ ἀναγνώσει ὁ Κουμερκιάρης, λέγει μυστικῶς τῷ συνακολουθοῦντι πάντοτε πιστῷ ὑπηρέτῃ του· «τρῆξε καὶ εἶπε τοῦ

σ. 10 *Χεκίμι μου* (ἱατροῦ) τοῦ Στεφάνου, *μου ἔσωσε τὴν ζωὴν, τοῦ σώνω καὶ γὼ τὴν ἰδικήν του, στήν στιγμήν τὰ γείνη ἄφαντος μετὰ τῆς φαμηλιάς του». Καὶ οἰκονομίαν θεοῦ ὁ ἀπεσταλμένος εὔρε τὸν Στέφανον ἔξωθεν τῆς οἰκίας του ἐπιστρέφοντα ἀπὸ ἱατρικῆς ἐπισκέψεως· καὶ μαθὼν τὰ παραγγελθέντα, εἰσῆλθεν εἰς τὴν οἰκίαν, ἐσφάλισε τὴν πρὸς τὴν λεωφόρον θύραν (παράλιος οὐσα ἢ οἰκία τοῦ Οἰκονόμου εἶχε δύο θύρας, μίαν πρὸς τὴν ξηρὰν καὶ ἑτέραν πρὸς τὸν αἰγιαλόν), λαμβάνει τὴν μητέρα, νύμφην, ἀνεψιῶν Ἀνθίην, ἀνεψιῶν Σοφοκλέα, καὶ τὸν ὑπηρέτην αὐτῶν Γιάννην, χωρὶς τὰ προφθάσσει τὰ λάβωσιν οὐδὲν ἕτερον, μόνον δὲ ἢ μὲν μήτηρ ἐπῆρε καὶ αὐθις τὴν παλαιὰν εἰκόνα τῆς θεοτόκου, ἢ δὲ νύμφη ἐν μικρὸν κιβώτιον μὲ γυναικεῖα κοσμήματα, ὁ δὲ Στέφανος ὅσον χρηματικὸν ἔτυχε τὰ ἦναι διὰ τὰ καθημερινὰ ἔξοδα· καὶ ἐξεληθόντες ἐκ τῆς θύρας τοῦ Αἰγιαλοῦ εἰσῆλθον εἰς ἀκάτιον, καὶ κατέφυγον εἰς πλοῖον Ἰόνιον, φέρον Ἀγγλικὴν σημαίαν πληρόναι ὀλόκληρον τὸν ναῦλον τῷ πλοιάρχῳ, ὅστις ἀναχωρεῖ ἀμέσως καὶ τοὺς μεταφέρει εἰς τὰ Κύθηρα. Οἱ δὲ Τοῦρκοι θραύσαντες τὴν θύραν καὶ μὴ εὐρόντες οὐδένα, ἐδήμυσαν τὴν οἰκίαν καὶ τὰ ἐν αὐτῇ πάντα (...)*